

Studier over danske Adelsmænds Udenlandsrejser i Tiden 1560—1660.

Af

HENNY GLARBO.

DEN Forandring, der i Løbet af det 16. Aarhundrede skete i Adels Livsmaal og Livssyn i Danmark, saavel som i de andre europæiske Lande, under ændrede Samfundsf forhold og nye Idealer, maatte nødvendigvis lede til en Ændring i dens Uddannelse. »Gudsfrygt og Rytteri«, der tidligere var Maalet for Undervisningen, var ikke mere nok. Skulde Adelsmændene kunne fylde deres Plads i Rigets stadig mere fintgrenede Styrelse, maatte de have flere Kundskaber; og skulde de med den stigende Kultur kunne hævde deres Stilling som Samfundets første Mænd baade inden- og udenlands, maatte deres Tale og Livsvaner forfines. Renaissanceaarhundredet medførte derfor ogsaa i alle Lande en levende Interesse for Adels pædagogiske Uddannelse, og Tidens Rigdom paa Skrifter om Fyrsters og Adelsmænds Opdragelse viser os, hvad Maalet var. De italienske Humanister gav deres fyrstelige Herrer gode Raad for Sønnernes Opdragelse. Montaigne kom i sine pædagogiske Skrifter ind paa samme Emne, og De la Noue tog det i sin Bog »Discours politiques et militaires« op til særskilt Behandling. Blandt de tyske Humanister var Joh. Sturm den mest fremragende praktiske Pædagog, og han gav i »Epistola ad Alexandrum« en indgaaende Skildring af den Uddannelse, den unge Fyrste og Adelsmand burde have for at kunne møde de Krav, Livet vilde stille til ham.

Ogsaa i Danmark var Spørgsmaalet brændende; man behøver kun at minde om Frederik II's og Christian IV's pædagogiske Interesse, om Skolen paa Frederiksborg og Akademiet i Sorø. Niels Hemmingsøn, den betydeligste Forfatter herhjemme, har vel ikke taget Spørgsmaalet op til direkte Behandling, men han har Gang paa Gang i sine Ligprædikener givet Vink om, hvad der syntes ham det rette Maal af Kundskaber for en Adelsmand. I Ligtalen over Birger Trolle (1571) siger han saaledes: »Han lærte at skrive og læse Dansk efter hans Forældres Raad og Begæring, og siden blev han øvet i tyske Sprog at læse og skrive, hvoraf han sin ganske Livstid havde stort Gavn, Lærdom og Trøst, saa at han læste den hellige bibelske Skrift og verdslige Historier, hvorudaf han var kommen til stor Forstand baade om sin Saligheds Sag og om verdslig Handel. Saa at han kunde viseligen foregive baade Lærdom og Eksempel i Raad og uden Raad, naar behov gjordes. Thi derfor læser man baade hellige Historier og hedenske Bøger, at man deraf kan komme i Forfaring om Verdens Løb at dømme, om det, som tilstunder udi Fremtiden, af det, som udi fordum Tid sket er, fordi Verden er sig vel altid lig, saa at man kan det ene af det andet gætte«. Denne Tale viser Tidens pædagogiske Program. Det var endnu de dogmatiske Stridigheders Tid, hvor det theologiske Studium var nødvendigt for en Adelsmand, ikke blot for »hans Saligheds Sag«, men ogsaa for at han i det politiske Liv kunde staa paa den rene Læres Grund. Senere traadte Theologien mere i Baggrunden, og Historie og Sprog blev i Renaissancetiden de to Grundpiller i den unge Adelsmands Uddannelse.

Historiens Nytte kunde ikke sættes højt nok for den vordende Statsmand, mente Tidens Pædagoger; dyrkedes den methodisk, var den det bedste Grundlag for den politiske Viden, der var det endelige Maal. Baade den klassiske og den moderne Historie skulde læses, baade Landenes og de enkelte Personers; og til dette sidste Formaal egnede intet sig bedre end Plutarchs Biografier, der da ogsaa var alle

Pædagogers Alfa og Omega. Jo længere man kommer ned i Tiden, des mere træder Fædrelandets Historie i Forgrunden. I Indledningen til en Lærebog i Historie fra det 17. Aarhundrede¹ tilraades det at lade Eleverne først lære en Kronologi over deres eget Lands vigtigste Aarstal og saa sideordnet med disse tilføje de andre Landes Hovedbegivenheder; Fædrelandet blev da Udgangspunktet i deres Betragtning af Verdenhistorien.

Som Historiens Hjælpevidenskaber fremhævedes Geografi, Kronologi og Kosmografi; — det sidste defineredes som »Læren om hvad Gud har skabt« — og derfra gled man jævnt over i Naturvidenskaben. Denne var i Renaissance-tiden i stærkt Opsving og dyrkedes med den største Interesse af alle Stænder. Af Adelen opfattedes den dog ofte kun som en underholdende Beskæftigelse i ledige Timer, men flere og flere Pædagoger understregede, at denne Videnskab var til Nytte ogsaa i Adelsmandens praktiske Liv, om ikke andet saa fordi Livet i Naturen var eller kunde benyttes som et Billede paa Samfundslivet. Den danske Adelsmand Godtfred Lindenov, der ved Universitetet i Franeker holdt en Oration »de optimo vitæ genere nobili adolescenti deligendo«, citerer med Glæde, »bonus physicus facit bonum ethicum« og peger paa, at »divinus Plato« har lært, at man skal bruge Øjnene til at betragte Naturen og lære af den.

Den anden Side af Adelsmandens Uddannelse var Sprogundervisningen. Alle Pædagoger var enige om, at Latin her maatte være Grundlaget, baade fordi dette Sprog brugtes eller i hvert Fald kunde bruges ved alle internationale Forhandlinger, og tillige fordi Latin var en Læremester i Veltalenhed; men de forudsætter alle, at det sprogligt tilegnedes i Skolen, og den fortsatte Læsning af latinske Forfattere, som lægges de unge meget paa Sinde, havde vel det sproglige Formaal at polere deres Stil og forøge deres Talefærdighed, men endnu mere var det de klassiske Skrifters Indhold, de gamles Visdom, der i den modnere Alder skulde

¹ Chr. Weise: Der kluge Hoffmeister. Frankfurt og Leipzig u. Aar.

lægges Vægt paa. Pædagogerne saa klart, at den latinske Talefærdighed var et af de vanskeligste Problemer. Montaigne udtrykker i sit Essai »De l'institution des enfants« sin Beundring over sine Forældres Fremgangsmaade. De gav ham til Huslærer en Tysker, der ikke kunde eet Ord Fransk, men magtede det latinske Talesprog til Fuldkommenhed, og baade han, Faderen, Moderen og Tjenestefolkene gennemførte kun at tale Latin med ham, saa at dette virkelig blev hans Barndoms Talesprog. Andre Pædagoger anbefalede adelige Collegier, hvor der kun taltes Latin, og stadige Studier af Plautus og Terents, forenet med Opførelse af latinske Komedier og actus d. v. s. Forhandlinger paa Latin over et historisk eller politisk Emne, hvor oprindelig hver Deltager skulde forsvare een Opfattelse, men som efterhaanden udvikledes til dramatiske Forestillinger, hvor de enkelte optraadte som historiske eller opdigtede Personer og fremførte disses Tanker.

Med Hensyn til de andre Sprog betragtedes Græsk af Tidens Pædagoger som en smuk, men ret unyttig Pynt for en Adelsmand; der var vel skrevet gode Ting paa Græsk, navnlig Plutarchs Værker, men de var jo oversat paa Latin. Derimod lagde de megen Vægt paa de levende Sprog; ganske vist fandtes der kun undtagelsesvis værdifuld Litteratur paa disse, mente de, men som Talesprog maatte de tilegnes.

Naturligvis spillede dette en endnu større Rolle i den danske Adels Uddannelse end for dem, der havde et af de store Kultursprog til Modersmaal. Enhver Adelsmand skulde foruden sit Modersmaal kunne Tysk og Fransk, helst ogsaa Italiensk og Engelsk; Engelsk synes dog først i Slutningen af den her behandlede Periode at være kommet med i Betragtning. Studiet af Modersmaalet fremhævedes i hele Perioden meget stærkt; man skulde kunne tale og skrive det rent og smukt, polere det i enhver Henseende; mindre tiltalende var det, at denne »Polering« for de danskes Vedkommende bestod i Indfletning af saa mange fremmede, navnlig franske Ord som muligt. Tilegnelsen af de fremmede Sprog forud-

satte nødvendigvis langvarige Udenlandsrejser, hvor de unge gennem Undervisning hos indfødte Lærere og Samtale med Landets Befolkning kunde lære at forstå, tale og skrive dem. Om Sprogtilegnelsens særlige Betydning for Adelsstanden siger Godtfred Lindenov: »Sprogkundskaber og Veltalenhed er ikke blot nyttige, men nødvendige for alle dem, der ikke ønske at leve i Skygge og Lediggang, men at færdes i Lys og Berømmelse, deltage i Sendefærd og sidde i Fyrsters og Kongers Raad«. Atter her ser man Adelsmandens Undervisning pege fremad mod hans Stilling i det politiske Liv, og det øverste Trin af Undervisningen var derfor selve det politiske Studium. Undertiden behandles dette som et særligt Fag, men oftest føles det som det Synspunkt, hvorunder de enkelte Studier skulde drives, som Kvintessensen, der skulde uddrages af alle de øvrige Fag, forøget ved Læsning af statsvidenskabelige Værker og fæstnet ved Orationer og Disputationer over politiske Spørgsmaal.

Om det theoretiske Grundlag for det politiske Studium var Meningerne delte. Nogle Pædagoger mente, at Plato, andre, at Aristoteles skulde være Udgangspunktet, men de advarer alle mod Macchiavelli og anbefaler i Modsætning til ham Lipsius og Bodin. Dertil skulde saa komme de rent positive Kundskaber om Landenes Stats- og Samfundsforhold, der bedst tilegnedes paa Rejser, og om Samtidens Hofforhold, der i det 17. Aarhundrede blev Hovedinteressen ved et Land, og som Tidens utallige Rejsehaandbøger med Forkærlighed dvælede ved.

Krigsvæsen som Videnskab fremtræder ogsaa først henimod det 17. Aarhundrede, og her var De la Noue's »Discours« det mest søgte Grundlag. Den udkom i 1587, og endnu i 1678 nævnes den som den klassiske Lærebog i Krigskunst. Som Hjelpevidenskab fremhæves tidligt Matematikken; Geometrien lærtes bedst i Marken, ved Opmaaling af Fæstningsværker og andre Bygninger, og derfra gled man over i Studiet ogsaa af den civile Arkitektur; alt sammen Fag, der ivrigt dyrkedes paa Rejserne.

Om de æsthetiske Fag som Musik og Malerkunst var Meningerne delte. De la Noue anbefaler Musiken, støttet paa Aristoteles, der vilde, at de unge Mennesker skulde undervises deri for at holde deres Aand fra i ledige Timer at beskæftige sig med slette Tanker. Om Malerkunsten udtaler han sig ikke.

Derimod enes alle Pædagogerne om at anbefale de unge Adelsmænds Uddannelse i ridderlige Øvelser, og her henviser de ikke blot til Grækerne, der satte Legemsøvelser saa højt, at de gjorde Apollo og Muserne til deres Beskyttere, men peger ogsaa paa deres Betydning for Karakterens Uddannelse. De fleste har som de la Noue tillige Sans for Ridderøvelsernes store praktiske Værdi for de vordende Hof- og Statsmænd i en Tidsalder, hvor den ydre Fremtræden fik en stadig stigende Betydning.

Den Uddannelse, der her er skitseret, var ogsaa Maalet for de danske Adelsmænd, og den søgtes naaet først ved nogle Aars privat Undervisning i Hjemmet eller hos en Slægtning, dernæst ved et Ophold paa en Latinskole i nærmeste Købstad, hos en berømt Pædagog eller paa Skolerne i Sorø og Herlufsholm, og endelig ved en Udenlandsrejse, der skulde fuldende den¹.

Ønsker man at danne sig en Forestilling om, hvad Udbytte Forældrene ventede og haabede af disse Rejser, søger man først til de Instruksler, der blev medgivet de unge og deres Præceptorer, naar de rejste ud, men de viser sig desværre at være meget lidt oplysende. De indeholder som Regel kun almindelige moralske Forskrifter om god Opførsel og Lydighed mod Præceptor, f. Eks. Instruksen for Ove Tagesøn Thott², der c. 1644 rejste ud med Vitus Bering som

¹ S. M. Gjellerup: Nogle Bemærkninger om Samfundsforholdene, især Opdragelsen hos den danske Adel 1536—1660 (Hist. Tidsskr. 4 R. IV, S. 1.)

Samme: Kejserselig Feltmarschal Henrik Holck (Hist. Tidsskr. 5 R. IV S. 654—70.)

² Klevenfeldts Saml. Thott, Rigsarkivet.

Præceptor; det paalægges ham dog ogsaa »flittig at lægge sig efter det latinske Sprog, som er en god Fundament til hans timelige Velfærd, saa vel som og beflitte sig paa det franske og tyske Sprog, item hans Exercitier, som en Adelsmand bør at vide«. I Instruksen for Prins Christians (V) Udenlandsrejse (1662)¹ nævnes de enkelte Fag, der skulde lægges Vægt paa: Fægten, Riden, Mathematik og Dans, men han skulde dog ogsaa dyrke Krigsvidenskab: »Efterdi og Videnskab udi Fortification er Prinsen tjenlig, skal Hovmesteren udi Holland søge en dygtig Person, som Prinsen paa Rejsen, hvor adskillige considerable faste Steder bliver at se, kan opvarte og derudi informere«. Der fandtes imidlertid en Del hjemlige Bøger med gode Raad for Udenlandsrejser bl. a. Albertus Meier »Methodus describendi regiones...«, der er skrevet paa Opfordring af Henrik Rantzau, trykt 1587 og flere Gange genoptrykt. Den giver en kort Oversigt over, hvad den unge Adelsmand skal mærke sig paa fremmede Steder, og gaar saa grundigt til Værks, at man tvivler om, at Reglerne i nogen Maade er blevet fulgt. Det er tydeligt nok et Værk af en Pædagog, hvorimod Adelsmanden Gabriel Akeleyes »Peregrinatoriæ Prudentiæ Recepta« (1643) giver et langt friskere og morsommere Indblik i Rejsernes Maal og Midler². Vel er der meget, der kan styrke Menneskenes Fornuft og Forstand, siger han, men intet, der kan retlede en ung Mands *judicium* saa meget som Rejser. At studere Bøger og Landkort og samtale med kloge Mænd hjemme er meget nyttigt, men ikke nok; der er altid noget, man først fatter ved Øjesyn, og hver enkelt ser ude i det fremmede noget nyt, som de andre ikke før har lagt Mærke til. Efter et Udfald mod dem, der fødes, lever og dør i samme Sogn og er som bundne Kreaturer, der kun gaar saa langt, som Tøjret rækker, berører han de Forkundskaber, der er nødvendige for at faa et godt Udbytte af Rejsen, nemlig: at være befæstet i den

¹ Rigsarkivet T. K. U. A, Dsk. Kancellis Instruksbog 1613—69 f. 265.

² Ny kgl. Saml. 141 8vo.

rette Religion, at kende Europas Geografi og sit eget Lands Historie, at være kyndig i Latin, hvorved Studiet af dets Døtresprog, Fransk, Spansk og Italiensk, lettes, og at kunne Mathematik nok til at udregne et Steds Længde- og Breddegrad. Den unge Adelsmand skal tillige huske, hvor mange Øjne der hviler paa ham, hvor store Forventninger der sættes til ham af hans Forældre, hans Slægt og hans Konge, »at efterdi han er født af adelige Forældre, han kan komme til at blive en fornemme Stjerne i hans Fædrelands Hemisphærio, og at derfor gemene Kvaliteter er ikke nok for hannem«.

Akeleye giver mange praktiske Rejsevink. Man skal føre Dagbog, hvori alt af Interesse skal noteres til senere Overvejelse; man skal skrive tit og udførligt til sine Venner, man skal anskaffe sig og læse Rejsebøger om de Steder, man kommer til; man skal ved Ankomsten til en By først søge til Kirken og takke Gud, derefter bestige det højeste Taarn og faa et samlet Overblik over, hvad der er at se, og først derefter tage Enkelthederne i Øjesyn. Det første Formaal er dog ikke at se Bygninger og Rariteter, men at lære Livet i det fremmede Land at kende og at hjembringe ikke blot nye Moder i Klæder og Manerer, men hvad der af de fremmede constitutiones kunde bruges i Hjemlandet. Ganske særlig Vægt bør man lægge paa at lære de Landes Forhold at kende, der har politisk Betydning for Danmark, i første Række Tyskland og Sverige, dernæst England og Holland, og endelig Frankrig og Spanien. Det er nødvendigt for Sammenligningens Skyld at kende deres Styrke i enhver Henseende, thi, siger han »ingen kan vide, hvor fast hans Hest kan løbe, uden han ser ham løbe med en anden Hest«. Han gaar her meget grundigt til Værks. Man skal kende Landets Geografi, baade den fysiske og politiske, dets Grænser og Natur, hvilke Varer det har, og hvilke det mangler, dets befæstede Byer og Soldaternes Antal, Universiteter og Kolonier, Befolkningens Temperament, de forskellige Stænders og særligt Adelsens Forhold. Endelig skal man kende Landets »Politie« d. v. s. dets Love, dets Øvrighed,

Fyrstens Magt, Hof, Indtægter, Popularitet og Favoritter, Landets Domstole og Retspleje, dets Ambassadeurer, Myntvæsen, Valuta og meget mere.

Hvorledes denne gennemgribende Viden om de fremmede Lande skal erhverves, giver Akeleye ikke nøjere Anvisning paa. Han siger kun, at man mest af alt faar Udbytte af at samtale med vise Mænd; og spørger man, hvordan man skal faa de vise Mænd til at samtale med sig, svarer han »stor Omkostning vil dertil, eller stor submission og Ydmyghed«, saa overlader han Resten til de unge selv.

Den danske Adels Udenlandsrejser¹ kan deles i to store Grupper med en Mængde Mellemløberer: de, hvis Formaal udelukkende var en Hof- og Krigeruddannelse, og de, der havde en boglig Uddannelse ved Skoler og Universiteter for Øje i Forbindelse med en Turistrejse med længere Ophold forskellige Steder for Sprogets og de politiske Studiers Skyld. Desuden var der Adelsmænd, der først søgte nogen boglig Lærdom og derefter lærte Hof- og Krigskunst, eller som, naar de egentlige Studier var forbi, blev ude og gik i fremmed Krigstjeneste, og endelig var der dem, for hvem hele Rejsen blev en Turistrejse uden virkelige Studier af nogen Art.

Om den første Gruppe af Adelsmænd siges der næsten stadig, at Grunden til, at de ikke sendes til Universiteter, er, at de ikke har Lyst eller Evne til Bogen, eller at de har vist udpræget Interesse for Krigsvæsen. Der gives altsaa en Undskyldning derfor, hvad der viser, at det var en Undtagelse fra Reglen. Tillige ligger de fleste af de Tilfælde, vi

¹ Benyttet til Fremstillingen er: Samtlige Ligprædikener, Universitetsprogrammer, Stambøger, Rejsedagbøger, Rejsekalendere o. lign. vedr. danske Adelsmænd i denne Periode, trykte og utrykte, der findes paa det kgl. Bibliothek. I Karen Brahes Bibliothek: Ligprædikener over Ove Lunge, Mogens Kaas og Christopher Parsberg. I Arkivet paa Ravnholt: Tønne Juels Dagbog. I Rigsarkivet (Gen. Her. Selsk. Specialia H 32): Henrik Holcks Dagbog. I Universitetsbibliotheket: Sophie Brahes Regnskabsbog (Additamenta Nr. 197 4to).

kan kontrollere, meget tidligt i Perioden. Af det Materiale, Biographierne i Ligprædikenerne yder os, fremgaar det, at af de Adelsmænd, der udelukkende søgte Hof- og Krigsuddannelse paa deres Udenlandsrejser (bortset fra, at flere af dem havde været i Skole i Hamborg som Børn), var c. $\frac{4}{5}$ født i Tiden 1545—80, og kun et ringe Antal efter Aar 1600. Om flere af disse sidste gælder det desuden, at de havde gaaet paa Sorø Akademi og først i en noget ældre Alder søgte Krigsuddannelse i Udlandet.

Ellers var det Regel, at denne Gruppe Adelsmænd sendtes ud i en meget ung Alder, ofte 13—14 Aar gamle. Maaden, hvorpaa det skete, ahang af deres Forbindelser hjemme. Ofte henvendte Faderen eller Formynderen sig til Kongen og bad ham »forskrive« den unge Mand til en af de mægtige eller særlig krigsberømte Fyrster, der da paa Kongens Anbefaling antog ham som »Dreng«. Hvis Faderen selv maatte skaffe sin Søn en Plads, blev det som oftest hos en mindre fornem Fyrste, eller hos en af de utallige smaa Rigsherrer, der fandtes i Tyskland. Ofte benyttede man Lejligheden, naar en fremmed Fyrste var tilstede ved en Familiefest ved det danske Hof, som f. Eks. Eske Krafse, der fulgte hjem med Kurfyrst August af Sachsen, da denne havde været Gæst ved Frederik II's Bryllup. Eller Drengen kom med i en dansk Prinsesses Følge, naar hun skulde giftes med en fremmed Fyrste, som Jacob Seefeldt, der paa denne Maade som Dreng kom til Lüneburg. Det kunde ogsaa hænde, at en tysk Lejetropsfører tog en ung Adelsmand med hjem for at gøre ham til Kriger; eller som det gik Casper Markdanner, at en fransk Gesandt, der rejste gennem Landet, syntes saa godt om Drengen, at han tog ham med som sin Page; ja om en enkelt, Josias Rantzau, hører man, at han 16 Aar gammel løb bort uden sin Faders Vilje og blev Piquener i Nederlandene.

Reglen var, at den unge Adelsmand den første Tid i Udlandet gjorde Pagetjeneste, oftest hos den samme Herre i flere Aar — 3 til 6 Aar var det almindeligste —; undertiden

»forskrevet« han ogsaa fra den ene til den anden. Han hørte til sin Herres personlige Følge baade hjemme, paa Rejser og paa Krigstog; stod han højt i Gunst, blev han betroet til at føre hans Rustning. Derefter blev han gjort »væragsig« af sin Herre. Denne gamle germanske Skik træffer man hele det 16. Aarhundrede igennem, men derefter taber den sig mere og mere. Hvad den paa denne Tid betød, og hvorledes den foregik, er noget uklart. Praktisk talt bestod den i, at Pagen blev Hofsinde, eller at Drengen blev erklæret for Mand og gik fra den personlige Tjeneste over i Krigerrækkerne. Det synes at have været afhængigt af hans personlige Opførsel, hvor tidligt det skete, og opfattedes ofte som en Belønning fra hans Herre for Mod, Evner og Flid. Han var som Regel 20—25 Aar gammel, men det var ikke som Myndigheden knyttet til en bestemt Alder. Det var altid hans Herre, der gjorde ham væragsig, ofte siges der, at det foregik i hele Hoffets Nærværelse, altsaa med en vis Højtidelighed, og at Herren gav ham Hest og Harnisk. Undertiden blev den unge Adelsmand i den samme Herres Tjeneste efter at være gjort væragsig, men ofte gik han netop efter dette over til en anden. Om Aksel Brahe siges det, at da Grev Günther af Schwarzburg havde gjort ham væragsig, tog han sin Afsked fra ham, »kom her ind udi Landet igen og stafferet sig med Heste«, og derefter gik han i Tjeneste hos Kurfyrsten af Brandenburg. Og om Steen Maltessøn Sehested fortælles der, at han tjente som »Spitzdreng og Opvarter« hos Prinsen af Oranien, indtil han gjorde ham væragsig, »saa tjente han blandt Knægtene«¹.

Henimod Slutningen af 16. Aarhundrede og navnlig i 17. Aarhundrede kom der en Tendens frem til at gennemgaa en mere planmæssig militær Uddannelse paa Udenlandsrejsen. Hans Lange, der var født 1616, blev 21 Aar gammel sendt til Holland i Tjeneste hos Øverstelieutenant Lex, hvor han et Aar bar baade Piquen og Musketten og derefter blev

¹ Poul Mortensen [Østrup]: Ligprædiken over Steen Maltessøn Sehested (1613).

forfremmet til Underofficer. Niels Rosenkrantz kom efter et sekssaarigt Ophold paa Sorø i 1649 til Nederlandene, gennemrejste Byer og Fæstninger og gik saa i Krigstjeneste hos Henrik Frederik af Oranien, og »for at lægge det første og fornemste Fundament til den militariske rette Lærdom og Videnskab, som er at begynde fra de nederste Krigsexercitier, antog han en Piqueners Plads til Breda¹. Naturligvis steg de unge Adelsmænd hurtigt, og mange af dem blev saa længe ude, at de først kom hjem som velmeriterede Kaptejner eller Oberster. I det hele synes disse Udenlandsrejser at have været endnu langvarigere, end de, der havde en boglig Uddannelse til Formaal, hvad der bl. a. var en naturlig Følge af, at de unge krigerske Adelsmænd ret hurtigt blev istand til, endog rigeligt, at underholde sig selv, og deres Rejser Langvarighed var altsaa ikke afhængig af Faderens Pengepung; 10—12 Aars Ophold i Udlandet var for dem ikke ualmindeligt.

Hvis man vil undersøge, hvilke Lande disse Udenlandsrejser i særlig Grad gjaldt, er det straks klart, at de for de helt unges Vedkommende næsten udelukkende gik til Tyskland. Smaafyrsterne i Pommern og det øvrige Nordtyskland modtog en Mængde af disse Drengene, men ogsaa de større og fornemmere Hoffer aabnede sig for dem. Dette gjaldt især dem, der ved Svogerskabsbaand var knyttet til det danske Hof. August af Sachsen, Christian III's Svigersøn, og Christian II af Sachsen, der var gift med Frederik II's Datter Hedvig, modtog adskillige danske Adelsdrenge ved deres Hof i Dresden, og ogsaa Wilhelm af Brunswig-Lüneburg, Frederik II's Svoger, og Joackim af Brandenburg, Christian IV's Svigerfader, tog nogle i deres Tjeneste. Af andre tyske Fyrster var Wilhelm af Hessen og Pfalzgreven Johan Casimir særlig søgte; den første paa Grund af sine fremragende Herskerevner og diplomatiske Betydning, den sidste paa Grund af hans militære Berømmelse, og fordi han stadig var indblandet i Krig, snart i de indre franske

¹ Mich. Henrikson: Ligprædiken over Niels Rosenkrantz (1680).

Kampe, snart i de spansk-nederlandske. Desuden skal nævnes Tidens mest typiske Condottiereskikkelse, Grev Günther af Schwarzburg, Frederik II's Ven og betroede General i den nordiske Syvaarskrig, hvis Bedrifter stod i et yderst skævt Forhold til de Belønninger, han modtog, men som hele sit Liv drog fra den ene Krigsskueplads til den anden og vandt sig et betydeligt Ry. Han udøvede en stærk Dragning paa de unge, og en Mængde søgte hans Tjeneste. Et enestaaende Eksempel er det derimod, at Malte Sehested til Rydhave af sin Fader blev sendt som Page til hans Ungdomsven, en polsk Feltmarskal, paa Betingelse af, at han maatte beholde sin Religion og to Gange om Aaret rejse til Rygen for at nyde Nadveren. Han steg til Kammerjunker og Ritmester i den polske Hær, hvor han tjente i 10 Aar (1611—21)¹.

Naar de unge Adeldrenge var kommet Pagetiden igennem og lagde Hovedvægten paa den rent militære Uddannelse, var der intet Land, der drog dem saa stærkt som Nederlandene. Allerede før Frihedskrigens Udbrud havde Slægten Oranien-Nassaus Navn en god Klang, og da den store Kamp med Spanien begyndte og gav Anledning til de interessanteste Bedrifter, Byforsvar, Belejring og Guerilla, blev Tilstømningen af de unge Danske meget stor. Desuden udviklede den nederlandske Krigskunst sig stadig mere, indtil den i Moritz af Oraniens Tid blev anset for den bedste i Europa. Om Holger Rosenkrantz (f. 1586) hedder det, at han drog til Nederlandene »hvor Krigen da med bedst Ordre og Manier førtes og begav sig straks der under Prins Mauritii Livgarde«. Prins Vilhelm af Oranien, hans Brødre og Sønner nævnes i vore Beretninger som Krigsherrer, man gjerne søgte; mange gik desuden i Tjeneste hos deres Oberster; og ikke faa blev der saa længe, at de selv steg til Officerer i den oraniske Hær. Ogsaa i Bernhard af Weimars Armé under Trediveaarskrigen, i Ulrik Chr. Gyldenløves spanske Kompagni og i flere franske Kompagnier tjente danske

¹ Knud Colding: Ligprædiken over Malte Sehested (1661).

Adelsmænd som Officerer; derimod hører man kun spredte Eksempler paa, at de unge danske Adelsmænd i deres Læretid søgte til Frankrig og Spanien.

De danske Adelsmænd lod sig i Valget af den Herre, de tog Tjeneste hos, kun lede af praktiske Hensyn, men hverken af religiøse eller nationale Bevæggrunde. Det spillede tilsyneladende ingen Rolle, om de tjente Calvinisten Johan Casimir af Pfalz eller Lutheraneren August af Sachsen eller den katholske Ærkebiskop af Mainz; og de kæmpede med lige stor Glæde for Prinsen af Oranien og straks derefter for Kong Philip af Spanien; men naar Krigen nærmede sig Danmark, hører man dog Gang paa Gang, at de unge vendte hjem for at værges deres Land.

De Krige, de unge Adelsmænd deltog i, var foruden Nederlændernes Frihedskamp, Religionskampene i Frankrig, hvori de tyske Fyrster ofte sendte Hjælpetropper til Huguenotterne, de fransk-spanske Kampe og de uafbrudte Grænsekampe i Ungarn mod Tyrkerne, hvortil Kejseren stadig søgte Hjælp hos de tyske Fyrster. Endelig var der ogsaa i Tyskland trods den Fred, der i det store og hele herskede der før 1618, nu og da Anledning til at bruge Vaabnene, naar et religiøst Spørgsmaal blev afgjort med Magt, eller naar det blev overdraget en Fyrste at udføre en Rigsdom over en anden. Flere danske Adelsmænd deltog saaledes i Kurfyrst August af Sachsens Tog mod Hertug Johan Frederik af Sachsen, der var blevet lyst i Rigens Acht paa Grund af sit Forsøg paa at skaffe Ernestinerne Kurfyrstetitlen tilbage. Efter en lang og berømmelig Belejring af hans Hovedstad Gotha endte det med Byens Indtagelse 1567, hvorved dens gamle Borg Grimmenstein blev jævnet med Jorden. Tilsidst gjorde Trediveaarskrigen, hvori ogsaa en Del danske Adelsmænd deltog, Tyskland til den store Valplads.

Det skal endnu nævnes, at Opholdet hos de tyske Fyrster skaffede de unge Adelsmænd Lejlighed til at lære Tidens politiske Liv at kende. De fulgte deres Herrer til Kejser-

kroninger og Rigsdage, paa Festrejser til beslægtede Fyrstefamilier og paa Rejser, hvor det gjaldt om at udføre diplomatiske Hverv eller optræde som Voldgiftsmand. Om Otto Brahe (f. 1582) siges det f. Eks., at han i sin sekssaarige Pagetid hos Pfalzgreven Philip Ludvig var med sin Herre paa mange Rejser og havde god Lejlighed til at lære, hvad der anstod hans adelige Stand »efter som hans Herre formedelst sin store Forstand og Myndighed udi mange og vigtige det romerske Riges Sager og Tvistigheder imellem andre fyrstelige Personer tit og ofte er bleven brugt«¹.

Den anden Gruppe af Udenlandsrejser, d. v. s. de, der havde et bogligt og almentdannende Formaal, var langt hyppigere og har flere Punkter af Interesse til Forstaaelse af den danske Adel og dens Liv i denne Periode.

Blandt de blot nogenlunde betydelige Adelslægter i Danmark var der yderst faa, der ikke sendte flere eller færre af deres Sønner ud paa disse Rejser. Deres Uddannelse regnedes ikke for færdig, før det var sket, og skønt Rejsens Kostbarhed var en svær Hindring for mange, søgte Forældrene dog at sende i hvert Fald nogle af Sønnerne afsted. Ofte lod de den ældste vente, til den anden og undertiden den tredje Broder kunde komme med, eller flere Adelsmænd enedes om at sende deres Sønner ud sammen, dels for Selskabs Skyld, dels af økonomiske Grunde. Den Alder, hvori de sendtes ud, varierede en Del. I det 16. Aarhundrede var det almindeligt at sende dem meget tidligt afsted, og de store Bekostninger og det ringe Udbytte af disse Rejser foruden den legemlige og aandelige Fare, de medførte for de unge, var een af Christian IV's Bevæggrunde til at oprette Sorø Akademi, hvor de skulde kunne erholde den samme Uddannelse som i Udlandet; han befalede ligefrem i 1623 Adelen at sende sine Børn under 19 Aar til Sorø og hjemkalde dem, der studerede i Udlandet under den Alder. Dette blev vel ikke fuldt overholdt, men fik dog nogen

¹ And. Andersen: Ligprædiken over Otto Brahe (1643).

Betydning. Det viser sig nemlig, at for de Adelsmænd, der var født før 1605, og som altsaa ikke falder ind under Forpligtelsen til at komme til Sorø, var Gennemsnitsalderen for Udrejsen 14—15 Aar; dog var ikke faa af dem kun 11—13, enkelte endog kun 10 Aar, men disse viser sig som oftest at være sendt til Pædagogier eller Gymnasier — de yngste næsten alle til Rostock eller Hamburg — hvor de gennemgik en almindelig Skolegang. For dem, der var født efter 1605, saa at de altsaa burde sendes til Sorø, var Gennemsnitsalderen for Udrejsen 18—20 Aar, ikke faa var dog kun 17, og en stor Del af dem, om end langt fra alle, havde virkelig tilbragt et eller flere Aar paa Akademiet forinden.

Rejsens Varighed var ligeledes meget forskellig. Den afgang dels af den unge Mands økonomiske Omstændigheder, dels af Forholdene i hans Hjem. Gang paa Gang hører man, at han blev kaldt hjem paa Grund af Faderens eller Moderens Død; i første Tilfælde kom han sjældent ud igen, da han nu maatte blive og varetage sin Arv og ofte overtage Godset eller støtte Moderen. Undertiden kom de dog atter afsted, og Lysten til at være ude synes næsten altid at have været stor. Tit var det først efter gentagne Paamindelser, at Sønnen bestemte sig til at vende Kursen hjemad, og der tilføjes ofte, at det skete med Sorg. Enkelte var kun ude i 2—3 Aar, nogle faa i 10 Aar og derover, men Gennemsnitstiden ligger mellem 5 og 8 Aar.

Hovedtrækkene af Rejseruten var lagt af Forældrene i Forvejen eller sendtes Sønnerne undervejs. »Efter hans kære Faders Befaling rejste han ind i Gallien« o. s. v. Enkeltheder i Ruten og Opholdets Varighed de forskellige Steder afgang derimod af Forholdene og afgjordes af Præceptor. Var der f. Eks. Pest i en By, rejste de øjeblikkelig derfra, og ogsaa Krigsbegivenheder, Oprør el. lign. kunde gribe ind i Planerne, ligesom disse Forhold ofte kunde udsætte de unge for Farer, selv om de havde deres Pas i Orden. Franz Rantzau blev saaledes fanget af Hertugen af Alba, og først ved Faderens

Brev, der bevidnede, at han kun rejste som »Student«, kom han fri igen. Knud Bille fortæller i sin Dagbog om sine Rejsebesværligheder i Nederlandene under Frihedskrigen¹. Da han rejste rundt for at bese Fæstningerne, gav hver Kommandant ham og hans Rejsefæller Soldater og Trompetere med til Beskyttelse paa Vejen, og for at de skulde skaffe dem Adgang det næste Sted. Men de opdagede snart, at de var sikrere uden Convoy, da denne gjorde dem »unfrei« (uneutrale), derimod maatte de, hvergang de mødte en af de omsværmende Rytterhobe, vise deres Pas og give dem »Reuterzehrung«. Paa Vejen fra Bergen-op-Zoom til Antwerpen blev de saaledes to Gange overfaldet af Spanierne, men slap dog vel derfra.

Ledelsen af Rejsen laa i Præceptorens Haand. Han stod i stadig Brevveksling med Hjemmet, aflagde Rapporter og modtog Ordre. Han administrerede Pengene, som modtoges i Veksler, der indløstes hos en af Faderens udenlandske Købmandsforbindelser, af hvem man atter modtog en Veksel til dennes Handelsforbindelser i næste By o. s. v. Han skulde desuden lede de unges Studier ved Universiteterne, antage Sproglærere til dem o. lign., og endelig skulde han vaage over deres Moral. Derfor var Præceptors Betydning for Rejsens lykkelige Udfald overordentlig stor, og han valgtes med Omhu; undertiden var det en Mand, der havde været Børnenes Huslærer, men oftest var det en lidt ældre Student, der tit selv høstede det rigeste videnskabelige Udbytte af Rejsen. Han immatrikuleredes sammen med Adelsmanden, og mere end een Gang hører man, at han tog sin Magister- eller Doktorgrad under et saadant Ophold ved et fremmed Universitet; den senere Professor Wolfgang Rhuman tog f. Eks. Magistergraden i Basel under sit Ophold der med Erik Brahe og hans Brødre, og Anders Krag tog Doktorgraden i Montpellier, mens han var der som Præceptor for Hans og Frederik Munk. Claus Belows Fader fulgte selv sin Søn til Jena og skaffede ham en udenlandsk Præceptor,

¹ Gl. kgl. Saml. 2081 4to.

men det var en Undtagelse. Erfarede Faderen, at Valget af Præceptor var faldet uheldigt ud, kaldtes han tit hjem og erstattedes af en anden, men oftest fik Faderen det ikke at vide, og da kunde Udbyttet af Rejsen i moralsk og sædelig Henseende blive ret negativt og det intellektuelle Resultat lig Nul. Rent undtagelsesvis sendte en Fader sin Søn, som han havde særlig Tillid til, ud uden Præceptor, navnlig hvis han rejste ud for anden Gang efter et Ophold hjemme. Det var saaledes Tilfældet med Erik Rosenkrantz, Søn af Holger Rosenkrantz den lærde, paa hans anden Rejse, men han var da ogsaa 23 Aar gammel.

Saa længe de unge Adelsmænd rejste rundt som Turister, logerede de i Gæstgiversteder, som anbefaledes fra den ene til den anden. Christen Skeel til Sostrup giver i sin Rejsebog til Brug for andre en kritisk Liste over de Hoteller, han havde benyttet¹. De Steder, hvor de agtede at gøre Ophold, tog de derimod i Pension. I Universitetsbyerne i Tyskland og Holland boede de oftest hos en Professor eller anden lærd Mand, der kunde have en hel Skare unge Adelsmænd boende hos sig, som han tjente godt paa, og som høstede Fordelen af hans belærende Conversation. Knud Bille boede i Delft hos en Dr. med. et math. Origanus, hvor han, som han siger, baade havde »godt tractement« og godt Selskab, da der boede seks andre udenlandske Adelsmænd, og det fremgaar endvidere, at hans meget fylde Optegnelser om de lokale Forhold i Staterne baade i geografisk og politisk Henseende, stammer fra hans Vært.

I Frankrig boede de oftest hos en Enke eller en Embedsfamilie, der holdt Pensionat for Udlændinge, men ikke havde noget med deres Uddannelse eller Opførsel at gøre. I Orleans fandtes nogle Privatdocenter, maîtres de tutelle, der var knyttet til Universitetet, og som ogsaa tog Studenterne i Pension. Desuden besøgte de danske Adelsmænd ofte de berømte udenlandske Akademier, hvor Eleverne

¹ Ny kgl. Saml. 141 f. 8vo.

havde deres Ophold under fastere Former, f. Eks. Collegium illustre i Tübingen og Jesuitterkollegiet i la Flèche.

At danne sig et paalideligt Billede af de unges Opførsel i de fremmede Lande er ikke muligt. Ligprædikenerne, der er vor vigtigste Kilde, nævner naturligvis kun de rosværdige Sider; dog kan den stærke Fremhævelse af, at denne Adelsmand ikke var som de andre, der svirede, spillede, bandede, sloges, holdt Skøger og ødte deres Faders Penge uden Udbytte, kaste noget Lys over de almindeligste Laster, men hvor udbredte de har været, kan man ikke slutte. Deres Dagbøger indeholder af gode Grunde heller intet om disse Meriter; i det højeste meddeler de, at nogle af de andre har været i Slagsmaal, og selve det Factum, at den ene og den anden dræbtes i Strid med en anden Student, kan jo heller ikke skjules. Christopher Parsberg, der i sin Rejsebog er mere aabenhjertig end almindeligt, fortæller fra sit Ophold i Frankrig baade om et Slagsmaal, de havde i Gæstgivergaarden i Montargis, hvor de blev uskyldigt overfaldne, og antyder et andet i Lyon med de Ord »NB. den Handel, vi der havde med disse Bandsfolk, som havde villet slaget Glyckstorff [en af Rejsfællerne]«¹.

Rejseruterne laa saaledes, at man saa vidt muligt fulgte Floderne og i stor Udstrækning brugte disse som Færdselsveje. Derimod synes de danske Adelsmænd ikke at have haft stor Kærlighed til Havet; kun sjældent benyttede de Søvejen mellem Landene og talte stadig om den store Nød og Fare, man der udsatte sig for. Til Lands færdedes de dels til Vogns og dels til Hest; de fornemste havde Heste og Vogn med hjemmefra, men fandt det oftest praktisk at sælge dem og leje Heste eller Køretøj, hvor de kom frem, eller som i Frankrig benytte den offentlige Postbefordring, »le messenger«. Rejsen var kostbar nok endda. Hvor store Omkostningerne var, er det meget vanskeligt at danne sig et nogenlunde rigtigt Begreb om², men mange Udtalelser viser,

¹ Karen Brahes Bibliothek i Odense.

² Som et Fingerpeg kan nævnes, at Sophie Brahes Regnskabsbog

at de har været overordentlig store og mere end een Gang har oversteget Forældrenes eller Fædrenegodsets Ydeevne og bragt dem i Gæld, som følte længe og tungt.

Vil man søge at forstaa, hvilke Indtryk Rejsen bragte de unge Adelsmænd, tyer man til Dagbøgerne. Det var almindelig Skik, at de førte en saadan til Glæde for sig selv og andre. Tønne Juel skriver derom: »Men eftersom det er umuligt alting at kunne beholde, eftersom det ene man ser, fortager det andet, har jeg taget mig for min Rejse under Pennen at forfatte og derudi indføre, hvis nyttigt jeg paa adskillige Steder har set og hørt, forhaaber saadant ikke alene for mig skal være nyttigt, men endog andre, som det læser, behageligt«¹. Disse Dagbøger har været meget læste; de brugtes bl. a. ofte af den Prædikant, der holdt Ligtalen over en Adelsmand, hvori man genfinder hele Dagbogsstilen og en Opremsning af de mange Steder, den afdøde havde besøgt.²

Rejsedagbogen omfatter oftest en omhyggelig Redegørelse for Turen fra Dag til Dag, den nævner hvert Sted, de har overnattet, hvor mange Mil, de har rejst hver Dag, hvorledes Logementet var, og hvad de har set; man mærker Guidens mundtlige eller skriftlige Tale gennem Opremsningen: de samme Rariteter og de samme Historier gaar ordret igen i Optegnelserne, men kun meget sjældent giver de Udtryk for en individuel Opfattelse eller Følelse. Alligevel er disse Rejsebøger af Interesse, om end ikke til Belysning af de enkelte Personer, saa dog til at oplyse, hvad

(Universitetsbibliotheket Add. 197 4to) udviser, at Holger Rosenkrantz og hans Hustru i de 11 Aar fra 1627—37, da deres 4 Sønner i kortere og længere Tid færdedes paa Rejser i Udlandet, udbetalte c. 23,220 Rigsdaler til Rejseudgifter for dem.

¹ Arkivet paa Ravnholt.

² At Dagbogen ligger til Grund for Ligtalen, fremgaar ogsaa af følgende Eksempel. Brødrene Jørgen og Otto Skeel foretog deres Udenlandsrejse sammen; Ligtalerne over dem er holdt med fire Aars Mellemlum af to forskellige Prædikanter, men Beretningen om deres Rejse er ordret ens ogsaa med Fejlskrivninger og Misforstaaelser.

den adelige Ungdom i Almindelighed søgte og fik at se paa Rejserne. Naturindtrykkene var for dem i alt væsentligt kun af praktisk Art. Naturskønheden spiller en yderst ringe Rolle i Beretningerne; maaske forstod de ikke at give Udtryk for deres Følelser i denne Henseende, men snarere havde de ikke Sæns derfor. En skøn Natur betød for dem enten Frugtbarhed og Rigdom eller gode Veje; Udtrykket »et skønt frugtbart Land« kommer ofte igen. Gert Rantzau kom paa sin lange Rejse ogsaa til Chios, og det hedder derom »ist unterwegens kommen in die Insul Chios, da der Marvasier (!) wächset, dergleichen schön Land bekennet er, das er sein Leben lang nicht gesehen«. Man faar Indtryk af, at den gode Vin ikke har været uden Indflydelse paa hans Beundring for Øen.

I Beretningen om den lybske Fyrstebiskop Hans Georgs Rejse beskrives Turen over Rhinen i Øst-Schweiz med et Suk »und soll dieses der rechte Rhein sein, welches in Deutschland ein so schönes Wasser ist«¹. Bjerglandskaber var dem imod, baade for deres Uhygge og Besværlighed, men hvor de fandt det jævne smilende Land som hjemme, der frydedes deres Hjerter. »Diesen Morgen haben wir böse Gebirge gehabt« hedder det i samme Beskrivelse, og derefter om Lombardiet »es ist ein über die Massen schönes Land.« Christopher Parsberg siger om samme »Det milanesiske Fyrstendømme er det skønneste Land, man vil se, og slet (d. v. s. fladt) og meget frugtbart.« Et Stænk af Naturpoesi kommer frem i Valdemar Christians ellers saa tørre Beretning; Vejen fra Arles til Marseille kalder han »amoenissimam viam hinc inde Rorismarina obsitam«². Ligeledes hos Christian Gersdorff, der beskriver Nedstigningen over Alperne til Italien saaledes: »Senere da vi havde overskredet Alperne, gennem hvilke der er en vanskelig Opstigning, der strækker sig over Skyerne, viste der sig et vidunderligt og for fremmede uvant Syn. Thi Skyerne,

¹ Ny kgl. Saml. 371. 4to.

² Gl. kgl. Saml. 2651. 4to.

gennem hvilke man maa drage, er ikke andet end tykke og fugtige Taager, og naar man er kommet igennem nogle, modtages man af andre, undertiden i tredobbelt Række, taarnende sig over hinanden, dog med Mellemrum, indtil en klar og ren Himmel kommer til Syne, som Skyerne havde skjult for de rejsende¹. Undertiden tog et Selskab af unge Adelsmænd en professionel Rejsefører gennem særlig minderige Egne, men oftest benyttede de som sagt Rejsebøger og lokale Guider, der udpegede, hvad de skulde lægge Mærke til. I første Række kom Minderne fra Oldtiden; de søgtes og fandtes fra Holland og England til Neapel. Hvad de i deres Barndom havde læst om under deres klassiske Skoleundervisning, fandt de her Illustrationerne til, og de noterer det med synlig Glæde. Ciceros Tusculum og Virgils Grav var ved Siden af Hundegrotten og Vesuv det værdifuldeste, Syditalien bød dem. De modtog ukritisk de historiske Navne, der knyttedes til enhver antik Ruin, glædede sig over allerede i Leyden at staa ved en Borg, som Cæsar havde bygget, og ved Helenas Grav i Fuggernes Gaard i Augsburg. Men de havde tillige en stærk Forstaaelse af Storheden og Skønheden i de antikke Mindesmærker. Christopher Parsberg vilde helst rejse til Sydøstfrankrig, for der var de fleste Antikviteter, og hans Forventninger blev ikke skuffede. Amphitheatret i Nîmes kalder han »det skønneste Amphitheater, der er at se udi den ganske Verden.« Baade han og andre falder i den største Beundring over den romerske Brobygning Pont du Gard ved Nîmes, angiver dens Maal, Buernes og Pillernes Antal og Form, ja Valdemar Christian tilføjer »efterat jeg havde betragtet denne Bro grundigt og tegnet den helt fortsatte vi vor Rejse til Arles.« Tegningen findes ikke i hans Dagbog, men i en anden Rejsebog fra samme Tid ses en Tegning af Broen². Ogsaa den saakaldte Marius' Triumfbue ved Orange vakte deres højeste Beundring, og Christopher

¹ Ny kgl. Saml. 2010. 4to.

² Thottske Saml. 382. 8vo.

Ulfeldts Beskrivelse af den, f. Eks. af Casetteloftet i Buerne, viser, at han havde Øje for Enkelthederne i dens Skønhed¹. Særlig har dog Krigsreliefferne fængslet ham, og han gengiver omstændelig deres Indhold og de enkelte Krigeres Udrustning med en Rigdom paa militærtekniske latinske Gloser, der danner en morsom Modsætning til hans øvrige ordfattige latinske Udtryksmaade og bærer Vidne om, hvilke Lærebøger han har brugt. De antikke Kunstgenstande i Raritetskabinetterne og i de franske Slotte og Haver interesserede dem meget. Christopher Parsberg fortæller, at han i Nürnberg og Ingolstadt saa mange Antikviteter »lares og Afguder«, og Christopher Ulfeldt omtaler en Dianastatue i St. Germain, som Kardinal Richelieu havde købt i Ægypten »med stor Bekostning.«

Foruden Antikken fængslede ogsaa de moderne Bygninger de unge Adelsmænd. De beskriver nøjagtigt Byernes naturlige Beliggenhed med Bjerge og Floder, deres Befæstnings- og Havneanlæg, Slotte, Kirker, Raadhuse, Broer, Pladser og Haver; de angiver altid, om der var et Universitet i Byen, og selv om de ikke standsede for at studere der, forsømte de sjældent at besøge det og se Bibliotheket. Christopher Parsberg skaffede sig »med stor Umag« et Katalog over Bibliotheket i Augsburg, og i Antwerpen besøgte han det Plantinske Bogtrykkeri og opregner, hvor mange fjerne og gamle Sprog de havde Typer til. De besøgte berømte Mænds Fødesteder og Grave og noterede omhyggeligt Inskriptionerne.

Karakteristisk for deres Betragtningensmaade er, at det først var Tingenes praktiske Anvendelighed og dernæst deres Værdi i Penge, der gjorde Indtryk paa dem. De angiver stadig, hvad de enkelte Ting har kostet, og deres Guider har sikkert ikke forringet Værdiangivelserne. Hvad Christopher Parsberg fik ud af at møde den flamske Kunst i Nederlandene, kan øjnes i følgende Beskrivelse. Han saa »adskillige Contrafeiers og Maleres Huse, saasom Rubens,

¹ Ny kgl. Saml. 367 4to.

saa og Jordans, som er som et fyrsteligt Hus«, og han saa ogsaa »det skønne Stykke eller Altertavle, som Kongen af England havde bødet saa meget Guld for, som de kunde tre Gange overdække, som var gjort af en, som tilforn havde været en Smed, og eftersom en Pige vilde have ham, om han viste at kunne contrafeye, befliittede han sig derpaa, og findes hans Statue, hvorpaa staar: »Amor ex muliebre me fecit Apellem.«

I Knud Billes omstændelige Beskrivelse af Loireslottene gengiver han Billedernes og Tapeternes Sujetter, Materialets Kostbarhed, Stoffer og Farver, men karakteriserer dem sjældent anderledes end »meget stort«, »meget skønt«, eller »meget kostbart«. Det er karakteristisk, at han her ikke nævner et eneste Kunstnernavn, det har hans Foreviser ikke haft Interesse for, hvorimod han fra sit Ophold i Antwerpen, hvor han blev vist rundt af »vor Købmand Salomon Kock«, nævner en hel Række Kunstnere: Rubens Seghers, Anthony van Burg og Gabriel Metz; han omtaler Billeder, de har malet, og ved Besked om deres Liv. Om en Række Rubensbilleder i en Kirke siger han »diese waren alle schöne herliche Tafeln, das man sich über deren Kunst billig verwundern muste«. Dette skyldes sikkert Foreviseren. For den flamske Købmand betød en Kunstner noget; for en af Enevældens Tjenere i Frankrig var kun, hvad Kunstneren udrettede for Kongen, ikke han selv personligt, af Betydning.

Nogen Følelse for Stilarter har de sikkert haft, men de er kun i ringe Grad i Stand til at karakterisere dem. Naar Knud Bille om Busterne af de franske Konger i Kardinal Richelieus Slot skriver »halbe Statuen auf alte Manier«, er det sikkert Udtryk for, at de minder ham om de romerske Buster modsat Tidens Statuer i hel Figur. Og naar Christopher Parsberg allerede i Begyndelsen af sin Rejse fortæller, at Slottet i Riswick var bygget »i italiensk Manér«, og Knud Bille siger det samme om Bygningerne i Leyden, mener de, at de bærer Renaissancepræg i Modsætning til

de gamle fæstningsagtige Borge derhjemme. Knud Bille skriver ogsaa senere, da hans Øjne er blevet vænnet til Renaissanceslottene ved Loire, udtrykkeligt om Slottet i Angers, at det er bygget med Taarne til Forsvar »nach alter Manier«. Ogsaa de franske Haveanlæg med deres Terrasser og Alléer slog de danske Adelsmænd som noget nyt og beundringsværdigt, og de nævner dem stadig sammen med Slotsbygningerne.

De unge Adelsmænd rejste ikke blot ud for at se alle disse døde Ting, men tillige for at lære Livet i det fremmede at kende, og de har ofte haft aabne Øjne og Øren derfor. De kirkelige Spørgsmaal var stadig Tidens store Interesse, og Forældrene synes at have forberedt de unge grundigt, før de drog ud, for at de ikke skulde falde i Katholicismens Snarer, derimod spores der ingen videre Frygt for Calvinisterne. De unge optegner i hver By Oplysninger om de kirkelige Forhold, om der var Kirkefrihed for alle Partier, hvor stor den protestantiske Menighed var o. s. v.; og de søgte selv de calvinske Gudstjenester de Steder, hvor der ingen lutherske var, ligesom de i store Skarer søgte til de calvinske Universiteter.

Deres Forhold til Katholicismen var meget forskelligt. De blev næsten alle betagne af den katholske Kirkes Pragt, naar de første Gang mødte den i Belgien eller Sydtyskland, og med tydelig Beundring betragtede de Festerne og Ceremoniernes Skønhed. Eiler Grubbe rejste til Rom for at se Festlighederne i Jubelaaret. Aksel Gyldenstjerne blev der længe af samme Grund og modtog et Palmekors af Paven. Sivert Grubbe overværede, at Sixtus V holdt Messe og velsignede Mængden, og Christopher Parsberg skildrer Corpus Christi Festen i Antwerpen. Hvorvidt de selv turde deltage i de katholske Fester, var et vanskeligt Samvittighedsspørgsmaal for flere af dem. Man føler det bl. a. gennem Sivert Grubbes Ord om Trolovelsesfesten i Venedig; »En underlig Trolovelse og papistisk Ægteskab, der passer til Papisternes andre Narrestreger, som jeg har set mange

flere af paa denne min Rejse i Italien med stor Væmmelse og ikke uden Rædsel og Smerte. — Gud tilgive mig mildelig, hvis jeg har syndet ved temmelig nysgerrigt at betragte de Afskyeligheder, der i Sandhed er ... [ulæseligt]. Det er visselig bedre for et kristent Menneske ikke at se sligt end at have set det, paa Grund af den mangfoldige Misbrug med Knæbøjninger og overtroisk Kultus i hine ugudelige og modbydelige Ceremonier.« Af Sivert Grubbes Dagbog findes en samtidig Afskrift¹ hvori der i Marginen findes nogle Tilføjelser med hans egen Haand². Ud for den her citerede Passus har han i et Øjeblik af mindre øm Samvittighed tilføjet »Ein kluger Mann unterwirft sich der Mitmachung solcher Thorheiten ohne weiter im geringster davon Theil zunehmen, als seinen Rücken vor der Wuth des Johann Hagels zu schonen.«

Knud Bille fortæller om Forevisningen af St. Johannes' Hoved i Amiens, at han og hans Kammerater nægtede at knæle, da Præsten løftede Relikvien, og Kirketjeneren sagde »jettez-vous à genoux« »Wir aber hatten keinen Ohren darzu, sondern gaben etwas und gingen davon.«

Overfor Relikvierne stillede de nøgterne Nordboer sig i det hele taget skeptiske eller afvisende. Tønne Juel siger om Forevisningen af Jomfru Mariæ Klædning »hvilket er at fixere Folk, thi det troes ikke lettelig af nogen for sandt, som ved at dømme om saadant med Forstand.« Om de berømte Jomfruer i Loudun, som havde været besatte, men som Djævelen var faret ud af, idet han nødsagedes til at trykke Ordene »Jesus, Marie, Joseph« i deres Hænder, mener han endog at kunne forklare »Skelmeriet«: »Jomfruerne lader nemlig kun at være besatte, og Ordene kan let indskrives i et Menneskes Kød med stærkt Vand eller andet saadant.« Valdemar Christian skriver ogsaa om Herodes' og Herodias' foregivne Grav i Lyon: »Num verum hoc credat qui velit.«

De unge kendte deres egen Tids Historie og betragtede

¹ Uldallske Saml. 449. 4to.

² Dsk. Magasin 4. R. II 361.

med Interesse og Forstaaelse de Steder, hvor de nyeste Begivenheder havde fundet Sted. De rejste til Maastricht og la Rochelle for som Tilskuere at overvære de berømte Belejringer. De noterer ogsaa Træk af de forskellige Folkeklassers Liv, besøgte og beundrede humane Institutioner, Sygehuse, Børne- og Alderdomshjem i Amsterdam, Assistenshuset i Antwerpen og lign; og de rejste til Frankfurt, naar der skulde være Marked.

Men mere end alt andet drog Hofferne dem. Nogle af dem maatte nøjes med at se Pragten og Storheden paa Afstand, undres ved at høre, hvad der betaltes i Underhold til den franske Konges vældige Tjenerskab o. s. v., eller i Greenwich være Tilskuer ved Ceremonierne og Processionen af Hosebændsridderne med Kongen af England i Spidsen. Andre opnaaede derimod den Lykke at faa Audiens og komme som Gæst til Hoffesterne. Dette gjaldt først Kongesønnerne. Christian (V) var, skønt han rejste incognito, en stadig Gæst ved Ludvig XIV's Hof, og Christian IV's illegitime Søn Valdemar Christian blev modtaget og indbudt baade af Ludvig XIII og Richelieu, hvad han noterer med Stolthed. Men ogsaa flere af Adelsmændene kom til Hove. Henrik Holck var det franske Kongepars Gæst paa Loire-slottene, og Christopher Parsberg fortæller, at han i Holland traf Corfits Ulfeldts Ambassade og med ham ofte kom til Hoffet i Haag. Han tilføjer, at han fik mange gode Raad af Ulfeldt, og at han paa ham, Danmarks første Statsmand, studerede, hvordan en Ambassadør skulde bære sig ad. Senere fortæller han om den Gæstfrihed, han nød hos Fyrsten i Florens, hvor han skildrer Forholdet som saa intimt, at man tvivler paa Beretningens Troværdighed; Florens laa saa langt borte, at det vanskeligt lod sig kontrollere.

Christopher Parsbergs Rejsebeskrivelse er i det hele taget mere individuelt præget end nogen af de andre. Han har taget alle Rejsens Fornøjelser med og skildrer livligt og morsomt Festerne i Venedig og Karnevallet i Rom, Operaer

og Balletter, Dragterne og Smykkerne, og ikke mindst de skønne Kvinder, som han aabenbart ikke har været ufølsom overfor. Han fortæller aabenhjertigt, at, hvad der drog ham til Tübingen, var Rygtet om de skønne Kvinder der, »som og er sanden«; og i Blois blev han og Broderen indbudt til saa mange fornemme Fester, at de tilsidst selv gav et Bal for alle deres Værter, »som kostede en 14 Pistoller« (c. 112 Rdlr.).

Disse Dagbøger er »Turistens« Optegnelser, men der har i mange Tilfælde tillige været ført en anden, nemlig »Studentens«. Valdemar Christian har skrevet en Dagbog paa Latin over sine Rejseoplevelser i Frankrig og siger heri, »det, som angaar Galliens »statum«, (Politik, økonomiske Forhold, Fæstningsvæsen o. lign.) har jeg beskrevet i en særlig Bog paa Fransk«. Om Jørgen Lykke hedder det, at han drev dybtgaaende juridiske Studier, »som hans Bøger og Manuskripter noksom udvise«. ¹ Betegnende er det ogsaa, at baade Christopher Parsberg og Christopher Ulfeldt standser brat i deres Dagbøger, naar de kommer til Studiestederne, og genoptager Traaden, naar de rejser derfra, hvad der kunde tyde paa, at Studietiden og dens Oplevelser har været indført i en særlig Bog. Af saadanne rene Studiebøger synes dog ingen at være bevarede.

Endnu skal nævnes Brugen af Stambøger. Disse smaa ofte elegant udstyrede Bøger anskaffede de unge sig ofte hjemmefra og fik Kongen, Prinserne, Kansleren eller andre højtstaaende Personer til at skrive paa de første Blade, der da virkede som en Slags Introduktion, naar de kom ud i det fremmede, og saa fyldtes Bladene efterhaanden med Autographer af de Mennesker, de mødte; flygtige Rejsebekendtskaber og varige Studievenskaber, Udlændinge og Landsmænd; undertiden træffer man ogsaa fremmede Fyrsters Navne. Rangfølgen er strengt overholdt, saa at Navnenes Fornemhed aftager mod Bogens Slutning. Navnene ledsages af en Sentens el. lign. og undertiden af et malet

¹ Hans Poulsen Resen: Ligprædiken over Jørgen Lykke (1621).

Vaabenmærke, en sjælden Gang ogsaa af smaa tegnede eller malede Skitser. I denne Sammenhæng har Stambøgerne den Interesse at kunne give Oplysninger om Sted og Tid for Adelsmandens Ophold og om det Selskab, han færdedes i. Johan Rhodes fyldige Stambog fra Padua giver mange Oplysninger om danske Adelsmænds Ophold der, da de kaldtes om at skrive i deres berømte og indflydelsesrige Landsmands Bog, saa at den virker som en Fremmedbog over Gæsterne i hans Hus.

Dagbøgerne angiver trods deres Knaphed og Tørhed med stor Paalidelighed de forskellige Rejseruter, som brugtes i Tiden, og sammenholdt med Universitetsmatriklerne, der giver et Indtryk af Studiestederne, faar man et ret fast Billede af, hvor de unge danske Adelsmænd fortrinsvis rejste hen, hvor de gjorde Ophold, og hvor de kun aflagde et flygtigt Besøg.

Dengang som nu søgte de rejsende bestemte Ruter. Praktiske Grunde, Tidens Mode og endelig Slægtstraditionerne fastslog dem. I 16. Aarhundrede gik Hovedruterne til Tyskland. Enten rejste de unge med Skib til Rostock eller gennem Slesvig og Holsten til Hamburg og fra disse Byer videre ud til Studiestederne. Tyskland var altid langt mere et Studieland end et Turistland; kun Rhinegnene og Sydtyskland besøgte tillige af de turistrejsende Adelsmænd. Mens Religionsstridighederne endnu var paa det højeste, søgte de danske rejsende mest til de lutherske Egne og Universiteter, men fra sidste Tredjedel af det 16. Aarhundrede tillige til de reformerte. Stor Tiltrækning havde Grænsebyerne mod Frankrig, hvor man kunde faa de elementære Kundskaber i fransk Sprog og franske Sæder, særlig Genève, der tillige var et Knudepunkt for alle Rejser; derfra var der gode Veje og godt Rejseselskab i alle Retninger. Under Studieophold i Strasburg og Basel gjorde man hyppige Udflugter til Elsass', Badens, Würtembergs og Bayerns gamle Borge og Klostre og rige Byer.

Fra det 17. Aarhundredes Begyndelse vendte Strømmen

sig mere og mere fra Tyskland til Nederlandene, navnlig efter Trediveaarskrigens Udbrud. Over Hamburg, Bremen og Franeker gik Turen til Amsterdam, som Danmark i denne Periode stod i den livligste politiske og økonomiske Forbindelse med. Her var fuldt op af Handelshuse, der havde danske Forbindelser, og hvor Veksler og Post kunde ordnes, og herfra gik Vejen til Leyden, det mest besøgte af alle udenlandske Universiteter. En stor Tiltrækning for de unge Adelsmænd var de ypperlige Fæstningsværker, der fandtes i Landet, og de Mønsterbelejringer, der foregik i Kampen med Spanierne. Disse Kampe lagde ofte de rejsende Hindringer i Vejen, naar de gjorde Rhinturen fra Nederlandene til Strasburg og Basel. Den nedre Rhin var tæt besat med Fæstninger, der snart var i Spaniernes, snart i Nederlændernes Hænder; men slap de vel forbi dem, gjorde Rhinen med sine »skønne Vinbjerge« og minderige Byer og Borge altid et dybt Indtryk paa dem.

Undertiden rejste de unge fra Holland til England, hvor de næsten udelukkende besøgte den sydlige Del af Landet, London, Oxford og undertiden Cambridge. Oftest gik Ruten fra Nederlandene direkte til Frankrig, der i det 17. Aarhundrede blev det vigtigste Land for de danske Adelsmænd at besøge. Vejen gik enten over Antwerpen, Brüssel og Amiens eller Dieppe og Calais til Rouen, eller til Søs til Le Havre og derfra til Rouen, der næsten altid var Porten til Paris. Kom de fra Tyskland eller Schweiz, gik Ruterne Strasburg—Paris, eller Genève—Lyon—Orleans—Paris. Da Sprogtilægnelsen i Frankrig spillede den største Rolle for de unge Adelsmænd, og da de vanskeligt kunde tilegne sig, hvad Hovedstaden iøvrigt havde at byde dem, før de magtede Sproget, rejste de oftest efter faa Dages Ophold i Paris ud til en af Loirebyerne, hvor de tog Sprogundervisning. Først derefter begyndte de den Rundrejse, enhver Adelsmand maatte gøre i Frankrig; »la grande tour« begyndte som Regel i Orleans, gik ad Loire med alle de rige Slotte og Byer til Poitiers, la Rochelle, Bordeaux, derfra ad Ga-

ronne til Toulouse, gennem Languedoc med alle dets klas-
siske Minder, over Pavebyen Avignon til Lyon. Undertiden
standsede de i Marseille og tog med Skib til Genua, men
oftere gik Turen over Lyon—Genève—Savoyen ind i Italien.
Over den for Nordboerne saa tiltalende lombardiske Slette
gik Turen oftest direkte til Venedig og Padua og efter et
Studieophold her til Ferrara for over Bologna, Ravenna,
Loretto og Spoleto at gaa til Rom. Efter et Ophold dèr
drog de fleste til Capua og Neapel, enkelte endnu videre
til Sicilien og Malta for at se Malteserriddernes Hjem;
Christen Skeel til Sostrup opholdt sig endog seks Uger hos
dem. Hjemvejen gik over Rom til Siena, hvor mange stand-
sede i længere Tid, over Florens, Pisa, Lucca til Genua,
eller fra Florens over Apenninerne tilbage til Venedig. Denne
By var tillige Udgangspunktet for Rejsende til Orienten,
og ikke helt faa foer med venetianske Købmandsskibe til
Lilleasien, Konstantinopel, Palæstina og Ægypten; mest be-
kendte er Fr. Rantzaus, Chr. Barnekows og Jakob Ulfeldts
orientalske Rejser.

Hjemrejsen fra Italien gik ofte over Østrig, Ungarn og
Bøhmen. Wien med sit Kejserhof, der endnu havde hele
Traditionens Hellighed og Glans over sig, før det over-
straaledes af Frankrig, tiltrak Nordboerne, ligesom de lang-
vejsfra rejste til Frankfurt, naar de kunde komme til at
overvære en Kejserkroning. Ungarn havde den store Til-
trækning for de unge at ligge i uafbrudt Krig med Tyrkerne
og give dem Lejlighed til at se noget saa fremmedartet
som tyrkisk Feltvæsen.

I en af Tidens Rejsebøger siges der, at for hver een
rejsende, der gik over Pyrenæerne, var der 30, der gik over
Alperne, og det viser sig ogsaa, at forholdsvis faa danske
Adelsmænd besøgte Spanien og ofte med et bestemt For-
maal eller for at benytte en særlig gunstig Lejlighed. Da
Eiler Ulfeldt paa sin anden Rejse drog dertil (1639), var
det med Kongens Billigelse, eller maaske paa hans Opfor-
dring, for at uddanne sig til siden at overtage Ambassadør-

stillingen dernede. Om Jørgen Schult fortælles¹, at han benyttede Lejligheden, da Karl (I) af England 1623 rejste til Spanien for at troløves med en spansk Prinsesse, »og som man derfor kunde være sikker udi Hispanien for Religionen«, rejste han med derned. Det er aabenbart Frygten for den spanske Inkquisition, der har holdt mange Danske borte derfra. Da Jakob Ulfeldt i 1613 og Hannibal Sehested i 1640 foretog deres berømte Ambassader til Spanien, fulgte en Del Adelsmænd med, der benyttede Lejligheden til at se Hoffet og Landet. Som oftest besøgte de kun Madrid med Escorial og Valfartsstedet Santjago de Compostella.

Søger man at danne sig et Billede af, hvor de danske Adelsmænd for deres Uddannelses Skyld gjorde længere Ophold, maa man først gaa til Universitetsmatriklerne, der er det vigtigste Middel til at fastslaa, hvor de studerede; men det maa dog fremhæves, dels at mange Adelsmænd ikke lod sig indskrive, selv om de en kortere Tid opholdt sig ved Universiteterne, dels at de lod sig indskrive og efter kort Tids Forløb rejste videre, saa at der ikke blev Tale om noget virkeligt Studieophold. Matriklen er dog et godt Udgangspunkt, der, suppleret med, hvad Dagbøger, Stambøger og biographiske Meddelelser i Ligtalerne oplyser, kan give et Skøn, men ikke danne Grundlag for en Statistik².

I Tyskland viser det sig, at der i Perioden 1560—1660

¹ Laurits Jacobssøn: Ligprædiken over Jørgen Schult (1653).

² For de fleste Universiteters Vedkommende er benyttet de Matrikeluddrag vedrørende nordiske Studenter, der findes trykt i Personalhistorisk Tidsskrift og Kirkehistoriske Samlinger. En Oversigt over disse af Dr. Bobé findes i Pers. Ts. 7. R. II 231. Dog er Listerne over danske Adelsmænd, der var immatrikuleret i Utrecht, uddraget af »Album studiosorum academiæ Rheno-Trajectinæ«; i Altdorf af »Die Matrikel der Universität Altdorf«, udg. af E. v. Steinmeyer; i Erfurt af »Acten der Erfurter Universität II« udg. af Weissenborn; i Rostock af »Die Matrikel der Universität Rostock«, udg. af Adolph Hofmeister; i Wittenberg af »Album academiæ Vitebergensis II« (1560—1602), udg. af Foerstemann o. fl. Matriklerne fra Jena, Genève og Orleans er gennemgaaet i Original paa Stedet.

har været indskrevet danske Adelsmænd ved saa at sige alle de protestantiske Universiteter og ved flere af de katolske, naturligvis i meget forskelligt Antal. Som før nævnt var det i Tiden nærmest efter 1560 endnu næsten udelukkende de lutherske Universiteter, der besøgte af de danske, men ogsaa senere var Tilstrømningen til disse altid stor. Erfurt, Greifswald, Frankfurt an der Oder og Königsberg besøgte kun af ganske enkelte, derefter kom Altdorf, Helmstedt, Giessen, Jena, Leipzig, Tübingen, Strasburg, Wittenberg og Rostock¹.

Universitetet i Erfurt var kun en kort Tid under den svenske Besættelse rent luthersk, siden var der en Tid baade katolske og lutherske Professorer, indtil de første fra 1649 atter blev eneraadende; det er naturligt, at det under disse Forhold ikke fik nogen videre Betydning for de danske Studenter. Greifswald var et lille provinsielt Universitet, væsentlig behersket af Svenskerne; de danske Adelsmænd drog sig stærkere af det nærliggende og langt mere ansete Universitet i Rostock. Ialt var der immatrikuleret 11 i Tiden 1560—1660, deraf Størstedelen i Perioden 1596—1618. Königsberg laa for fjernt fra de unge Adelsmænds sædvanlige Rejserute til at faa nogen Betydning for dem; der findes kun 3 i Matriklen, alle fra det 17. Aarhundrede. Frankfurt var og blev et ret ubetydeligt, men meget fredsommeligt lille Universitet, hvor Calvinister og Lutheranere færdedes Side om Side, ogsaa efter at det i 1617 var blevet væsentlig calvinsk. Der var ialt indskrevet 5 Adelsmænd, alle før 1617.

Melanchtons gamle Skole i Altdorf ved Nürnberg havde derimod en vis Tiltrækning for de Danske. Den blev 1578 ophøjet til et Akademi og 1623 til et Universitet, men des-

¹ Vedr. de tyske, schweiziske og hollandske Universiteter: Fr. Paulsen: *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten*. Leipzig. 1885. Tholuck: *Vorgeschichte des Rationalismus I: Das akademische Leben des 17. Jahrh.* Halle 1853—54. J. Oskar Andersen: *Holger Rosenkrantz den Lærde*. Kbh. 1896.

uden bestod der stadig et Gymnasium, og ogsaa her træffes danske Elever, bl. a. Christopher Friis som i tre Aar gennemgik en regelmæssig Skolegang gennem tre Klasser, indtil han 1599 fik Adgang til Universitetet. Der var ialt indskrevet 17 danske Adelsmænd. Altdorf bevarede længe noget af Melanchtons Præg og hældede noget mere til Calvinismen, end de rene Lutheranere ønskede. — Dette gjaldt i endnu stærkere Grad Universitetet i Helmstedt i den første Tid efter dets Grundlæggelse 1573, men i 1614 blev den berømte Theolog Georg Calixtus den alt beherskende ved Universitetet og bragte den lutherske Theologi i Højsædet. De fleste danske Adelsmænds Ophold i Helmstedt laa dog forud for denne Tid; fra 1624 hørte Tilstrømningen paa Grund af Trediveaarskrigen helt op, og først i 1662 kom en enkelt, Christian Bülow, dertil og studerede »jus publicum og jus privatum, politica og moralia«. Der var ialt immatrikuleret 19 danske Adelsmænd, de slesvigske og holstenske ikke medregnet. — Universitetet i Giessen blev oprettet i 1607 efter to Aar før at være begyndt som et Collegium illustre. Det var stærkt luthersk præget, da det grundedes som Modvægt mod det hessiske Universitet i Marburg, der var blevet reformert, og det lededes i den første Tid af Professorer, der var udvandrede eller forviste fra Marburg for deres Modstand mod Calvinismen. Dets Blomstringstid var fra 1607—25, da det flyttedes tilbage til Marburg, og i denne Tid besøgte det af et stort Antal danske Adelsmænd; alene fra Aarene 1608—11 og 1614, fra hvilke Aar Matriklen er bevaret, findes Navnene paa 21, bl. a. den senere Kansler Chr. Thomesen Sehested; ad anden Vej kender vi Navnene paa endnu 5, der studerede i Giessen 1615—17. I 1616 besøgte Holger Rosenkrantz den Lærde Giessen paa en Rejse i Tyskland; baade da og tidligere viste han sin Sympathi for Universitetet og navnlig for dets pædagogiske Methode ved at sende mange af de unge, der blev opdraget paa Rosenholm, derved for deres videre Uddannelses Skyld. Blandt Professorerne var Mentzer den berømteste; han var Fører i de

theologiske Stridigheder med de strenge Lutheranere i Tübingen, og i Jørgen Lykkes Biografi staar der, at han opholdt sig et Aar i Giessen for Dr. Mentzers Skyld. Ogsaa Professor Helvicus beundredes meget af de danske for sin Undervisning i Hebraisk.

Universitetet i Jena blev oprettet 1558 som en Modvægt mod det philippistiske Wittenberg og var i de første Tiaar Skueplads for de voldsomste Kampe mellem de rene Lutheranere, der lededes af Flacius, og Philippisterne. Fra 1573 sejrede de sidste, og dygtige Mænd, bl. a. den fromme Johan Gerhard, hævede Universitetet til stor Anseelse, saa at det endogsaa under Trediveaarskrigen vedblev at søges af et betydeligt Antal Studenter. De første danske Adelsmænd immatrikuleredes i Jena 1573—74, og indtil 1660 indskreves ialt 50, jævnt fordelt over hele Perioden; bl. a. opholdt Henrik Ramel, den senere Hofmester paa Sorø, sig der for at studere Jura.

Tübingens Universitet blev oprettet i 1477. Dets Professorer var af alle stridbare lutherske Theologer maaske de mest aggressive. Tübingen var Concordieformlens Fødested, og Universitetet prægedes længe af den strengeste Orthodoxy. Matriklen viser Navnene paa 51 danske Adelsmænd (foruden de holstenske, som ikke er medtaget i det trykte Uddrag, der her er benyttet), ret ligeligt fordelt over hele Perioden; dog var der noget færre i den første Fjerdedel af det 17. Aarhundrede, fordi den berømte Fyrste- og Adelsskole, Collegium illustre, der laa umiddelbart ved Universitetet, øvede en stærk Tiltrækning¹. I Collegiets Glanstid fra 1594—1630 modtog det et overordentlig talrigt Besøg af Udlændinge, og ogsaa efter at det var genaabnet 1648, kom der mange. Af danske Fyrster og Adelsmænd, der besøgte Collegiet, kendes Navnene paa 49, men der har maaske været flere. Matriklen, der kun eksisterer fra 1648, giver Navnene paa 13; de 36 Navne fra Collegiets første Periode er samlet fra Biografier, Stambøger o. lign.; alene

¹ Henny Glarbo: En Adelsskole i det 16. og 17. Aarhundrede. Kbh. 1923.

i Frans Rosenbergs Stambog har 12 danske Adelsmænd, der studerede paa Collegiet, indskrevet deres Navne i Tiden 1618—21. Den berømteste af Professorerne var Juristen og Historikeren Th. Lansius, og han omtales oftere af de Danske. Om Manderup Due hedder det f. Eks., at han i 1613 tog fra Strasburg til Tübingen »eftersom dette Sted paa de Tider var saa meget berømmeligt, baade fordi studia liberalia saavel som andre adelige Exercitier der i Synderlighed florerede, og laa han der udi den vidtberømte lærde Mands Doctoris Lansii Hus«.

Af overordentlig Betydning for de unge adelige Studenter var ogsaa Strasburg. Her var allerede 1538 oprettet et Gymnasium, der under Johan Sturms geniale pædagogiske Ledelse hævede sig til det første i Tyskland; i 1567 udvidedes det til et Akademi, og 1621 blev det Universitet. Baade i Sturms Levetid (til 1587) og efter hans Død stod Skolen i saa stort Ry for sin Undervisning og sin rene Lutherdom, at Elever fra alle Lande strømmede dertil. Ogsaa fra Danmark kom der et stort Antal, hvor mange kan ikke bestemt angives, da Matriklen fra Akademitiden er gaaet tabt, men man kender dog Navnene paa 45 danske Adelsmænd, der studerede i Strasburg før 1621, og efter dette Aar er der immatrikuleret 50. Mange af dem ses at være sendt dertil i en ganske ung Alder og at være blevet der i flere Aar for at faa en virkelig Skoleundervisning. Jacob Huitfeldt var 13 Aar gammel, da han i 1560 kom til Strasburg, og det siges om ham¹, at han var i 5 Aar »hos Joh. Sturmius«; om det betyder, at han boede hos ham eller kun gik i hans Skole, kan ikke ses. Predbjørn Podbusk var 11 Aar gammel, da han i 1579 kom dertil; han blev der i 7 Aar; »Højskolen var meget berømt for den højlærde Mands Johannes Sturmii og andres Skyld«, hedder det². Skolens orthodoxe Karakter gjorde sig som nævnt ogsaa gældende. Christian Lykke sendes dertil 1617 »for at han i en ret

¹ Hans Mogenson: Ligprædiken over Jacob Huitfeldt (1585).

² Anders Sørensen Vedel: Ligprædiken over Predbjørn Podbusk (1591).

evangelisk By ikke alene i gode Sprog og fri Kunster, men ogsaa i ren sund Lære af det hellige Evangelium kunde blive undervist og opbygget«.

I det 17. Aarhundrede blev Skolen en udpræget Fyrste- og Adelsskole, takket være den udmærkede Lejlighed, der var til at lære Fransk. De dannede Kredse i Strasburg talte mere Fransk end Tysk, og indfødte franske Lærere underviste de unge Adelsmænd og forberedte dem til deres videre Rejse; samtidig blev der lagt mere og mere Vægt paa Exer-citierne og de andre Fag, Adelsmændene særlig dyrkede. Mens det endnu i 1590 hedder om Jørgen Skeel, at han i Strasburg gjorde Fremgang i Latin og Tysk, siges der i 1618 om Ditlev Reventlow, at han der i tre Aar drev »studium juris, exercitia, Fransk og andre Sprog«. Af Profes-sorerne var de mest bekendte efter Sturms Tid Theologerne Sebastian og Johan Schmid, Dorschæus og Juristen Boec-lerus, der alle omtales af de Danske. Navnlig synes Dor-schæus at have tiltrukket de unge; han holdt Bord for Stu-denterne, og Christopher Parsberg, der spiste hos ham, om-taler ham som en af de lærdeste Theologer »af vor Religion«.

Leipzig var som Universitetsby en af de ældste i Tysk-land. Allerede 1409 blev Universitetet grundet af de fra Prag udvandrede Tyskere, og det bar et ægte luthersk Præg, skønt det i de theologiske Storme i det 16. Aarhundrede sjældent tog nogen aggressiv Del. Dets Professorer var ikke særlig fremragende, men det bevarede dog sin Anseelse og sin Tilgang ubestridt gennem Aarhundreder. For de danske Adelsmænd spillede det en betydelig Rolle. Ligesom Witten-berg og Rostock var det ofte den første Studieby, de kom til, og derfor det Sted, hvor de opholdt sig længst. Mogens Kaas og Hans Steensen studerede der i tre Aar, Joachim Gersdorff og Oluf Rosensparre i to Aar o. s. v. Et af For-maalene med at sende de unge til denne By var, at de skulde lære at tale og skrive det tyske Sprog rent og smukt. Christian Bülow siges at komme dertil »umb der reinen

¹ J. J. Ruckus: Ligprædiken over Chr. Lykke (1619).

teutschen Sprache willen«. De synes ofte, netop paa Grund af deres Ungdom, at have brugt Privatlærere mere end de offentlige Forelæsninger. Chr. Bülow repeterede her, hedder det, sine tidligere Studier i Historie og Geografi »in privato collegio« og tog Timer i Fransk og adelige Exercitier; og om Joachim Gersdorff siges der, at »han tog to Mænd fra Akademiet, Corvinus og Johan Rhenius, til Privatlærere i Rhetorik og i Græsk, gjorde Fremskridt, saa at han kunde læse latinske og græske Forfattere uden Lærer«. Ialt var der indskrevet 56 danske Adelsmænd ved Universitetet, deraf de 52 i Tiden før 1622. Det er sandsynligt, at Oprettelsen af Sorø Akademi har bidraget til, at Besøget aftog, idet de helt unge Adelsmænd i Sorø kunde faa de Kundskaber, de tidligere havde søgt i Leipzig.

Wittenberg havde i Kraft af Traditionen fra Luthers og Melanchtons Tid hele det 16. Aarhundrede igennem en stærk Tilstrømning af Danske, ogsaa af Adelsmænd. Efter at have været helt philippistisk præget kom det i Slutningen af Aarhundredet til stærke Brydninger ved Universitetet mellem denne Retning og de rene Lutheranere, indtil den anti-philippistiske Retning sejrede; disse Stridigheder virkede ikke fremmende paa Besøget. Ialt var 128 danske Adelsmænd immatrikulerede der, de fleste i det 16. Aarhundrede og kun en enkelt efter 1623; ogsaa her synes Oprettelsen af Sorø Akademi at have gjort sig gældende. Den mest berømte af de danske Adelsmænd, der opholdt sig i Wittenberg, var Holger Rosenkrantz den Lærde, der her gennemførte et virkeligt Universitetsstudium i Aarene 1592—95.

Endnu større Betydning for de adelige Studenter havde Universitetet i Rostock¹. Lige fra Middelalderen havde Byen staaet i den livligste Handelsforbindelse med Danmark, og saa snart Universitetet blev oprettet 1419, begyndte danske Studenter at strømme dertil. Den lette Forbindelse med Hjemmet og den Lejlighed, der her ydedes de unge til at faa en god Uddannelse i mange Fag og samtidig lære at

¹ O. Krabbe: Die Universität Rostock im 15. und 16. Jahrh. Rostock 1854.

tale Tysk, bevirkede, at mange Forældre sendte deres ganske unge Sønner til Skolen i Rostock, der var nøje forbundet med Universitetet.

Mange af dem var kun 10—11 Aar gamle og betegnes i Matriklen som »non juratus«. Et meget stort Kontigent baade af Drenge og Voksne kom fra den holstenste Adel; det vrimlede med Rantzauer, Ahlefelder, Buchwalder o. lign. og ogsaa flere danske Prinser opholdt sig der.

Universitetet var oprindeligt stærkt præget af Melanchtons humanistiske Retning, men greb senere den rene lutherske Lære i dens smukkeste Form, mindre polemisk end de fleste andre lutherske Universiteter. Dette skyldtes ikke mindst en enkelt Professor, Historikeren David Chytræus, der ved sin Lærdom og smukke Personlighed skaffede Rostock en betydelig Anseelse. Personligt havde han en overordentlig Betydning for de nordiske Studenter. Mange af dem boede hos ham, og han tog sig som en Fader af dem alle. Hans Broder, Nathan Chytræus, Professor i humaniora, viste ogsaa sin Interesse for de Danske, men maatte trods sin store Dygtighed forlade Byen, mistænkt for Calvinisme. Caselius, der var Professor i Græsk og Latin, og Jacob Bacmeister, Professor i Hebraisk, hos hvem bl. a. Holger Rosenkrantz boede under sit Studieophold i Byen, var begge betydelige Mænd og meget søgte. Ialt viser Matriklen 175 indskrevne danske Adelsmænd. Tilstrømningen var nogenlunde jævn indtil c. 1630, derefter aftog den noget, men i Modsætning til Leipzig og Wittenberg vedblev der at komme danske Adelsmænd til Rostock hele Perioden igennem.

Ogsaa de reformerte Universiteter i Tyskland besøgte af de danske Adelsmænd. Marburg, der var oprettet 1527, havde altid været philippistisk præget, og under de hessiske Fyrsters stærke Tilknytning til Genève, Oranierne og Huguenotterne i Frankrig gled det stadig mere i calvinsk Retning, indtil det i 1605 blev gjort til en rent reformert Lærestalt, mens de lutherske Professorer og Studenter udvandrede til Giessen. Denne Ordning varede til 1625, da de lutherske

Giessener-Professorer atter holdt deres Indtog i Marburg, som ved en Kejsersdom var tilkendt den lutherske Linie af Hesserne, mens den reformerte Linie, hvis Overhoved var Landgrev Moritz, til Gengæld oprettede et calvinsk Collegium illustre i Kassel. Marburg besøgte i Tiden 1565—1616 af ikke faa danske Adelmænd; der var immatrikuleret 24, deraf 16 efter at Universitetet var blevet reformert.

Endnu mere søgt var det andet reformerte Universitet, nemlig Heidelbergs. Det blev oprettet allerede 1386, og i 1559 gik det under Paavirkning fra Strashurg over til Reformationen og blev som saa mange andre særlig præget af Melanchtons humanistiske Videnskab, hvorfra Vejen gik til den calvinske Lære, som medbragtes af de Lærekræfter, der kom fra Frankrig og Schweiz. Under Kurfyrst Ludvig VI blev det en Tid (1576—83) atter luthersk, men derefter sejrede den reformerte Lære fuldstændigt, og Heidelberg Universitet blev et af Hovedsæderne for den videnskabelige Side af denne Kirkelære. Trediveaarskrigen, der bragte saa mange Ulykker over Pfalz, nødsagede Universitetet til at lukke fra c. 1630 til 1650, da det genaabnedes og snart erhvervede sit gamle Ry. Der findes ialt Navne paa 95 danske Adelsmænd i Matriklen, nogenlunde jævnt fordelt over Tiden 1570—1620 og 1652—60. En Del af dem betegnes som »injuratus propter ætatem«, hvad der tyder paa, at de har gaaet i det til Universitetet knyttede Gymnasium. Blandt de danske Adelsmænd var Henrik Holck, der studerede over 2 Aar fra 1615 til 1617 i Heidelberg; han har i sin Selvbiografi givet en Skildring, der, skønt ganske kortfattet, giver et godt Indtryk af, hvorledes en energisk Adelsmand benyttede et saadant Studieophold¹. Han fortæller, at han boede hos David Pareus (Professor i Theologi), men spiste overfor hos Lægen Dr. Lossius. Efter at have tilbragt Sommertiden ved Schwalbach Surbrønde begyndte han i August paa Studierne. Han begyndte med »at lokke Diciplene til at samle locos com-

¹ Gen. Her. Selsk. Spec. H 32 i Rigsarkivet.

munes for Penge og Løns Skyld«, d. v. s. han betalte nogle af Disciplene for at samle Sentenser o. lign. fra de klassiske Forfattere til Brug ved Orationer og Disputatser. »³⁰/₈ begyndte jeg at faa den fjerde Dags Feber og havde den continuerlig til 1616 i Marts, dog brugte [jeg] mine studia og exercitia«. »Anno 1616 in Februario begyndte [jeg] at lære exercitia, at danse, frantzösiske Sprog og Fægten udi Slagsværd og Stange«. Men samtidig forsømte han ikke Universitetsstudierne »7. Marts blev logica Keckermanni¹ absolveret, desligeste samme Aar samme autoris physica, ethica, œconomica, politica begyndt og endt; siden andre historici iblandt misched«. I 1617 begyndte han saa smaat at yde noget selv; »holdt jeg privatim en Oration«, skriver han, men han gik ogsaa fremad i Exercitierne, »lærte jeg at voltigere in januario«. I Februar 1617 begyndte han sit juridiske Studium, men Studierne varede kun faa Maaneder og var næppe dybtgaaende, da han dyrkede meget andet ved Siden af, »Med Februarii Maaned begyndte jeg jurâ og institutiones. 25. Aprilis disputerede jeg offentligt ex Tacito sub præside Jano Grutero, som ellers privatim læste for mig in historicis & politicis. 30. Maji holdt jeg offentlig en valet-oratio in auditorio jurisconsultorum«.

Heidelberg var ligesom Strasburg en Forskole for Adelsmændene til den videre Uddannelse, de vilde søge i Frankrig, og Pfalzgrevens stærkt fransk-paavirkede Hof bidrog ogsaa meget til at gøre Opholdet i Heidelberg nyttigt for dem i den Retning.

Det skal endnu nævnes, at det katholske Universitet i Ingolstadt i Bayern besøgte af i hvert Fald to danske Adelsmænd, hvoraf den ene, Christen Barnekow, studerede der i tre Aar fra c. 1575—78, og at Ditlev Ahlefeldt i 1648 en Tid opholdt sig ved det katholske Universitet i Køln for at studere Romerret, men dette er ganske spredte Tilfælde.

¹ Keckermann var Professor i Filosofi ligesom nedennævnte Gruter i humaniora.

Det er allerede nævnt, at mange Adeldrenge sendtes ud i en saa ung Alder, at de ikke var i Stand til at faa Nytte af de egentlige Universitetsstudier, og de blev derfor anbragt i de til Universiteterne knyttede Gymnasier. En Del besøgte ogsaa Skoler og Akademier i andre tyske Byer. Blandt disse var det betydeligste og mest søgte Gymnasiet i Hamburg, dernæst Skolerne i Bremen, Hannover, Lübeck, Lüneburg, Stolpe i Pommern, Ny-Brandenburg i Mecklenburg-Strelitz, Löwen i Schlesien og Siegen i Rhinegnene, der tilhørte Slægten Nassau-Oranien.

Desuden opholdt enkelte danske Adelsmænd, f. Eks. Henrik Ramel og Eiler Bille, sig ved Ridderakademiet »Collegium Mauritanium« i Cassel; og om Aksel Ulfstand og Otto Krag ved man, at de længere Tid var i Speyer for ved Rigsretten at sætte sig ind i det tysk-romerske Riges Retspleje. Om Otto Krag hedder det endog, at han lod sig »immatriculere« ved Retten »for at erkyndige sig in praxi juris«.

Af de schweiziske Universiteter besøgte Basel og Genève i stor Udstrækning af danske Adelsmænd. Basel var grundlagt i 1460 og omdannedes 1532 til en protestantisk Læreanstalt i reformert Aand; men hele det 16. Aarhundrede igennem kæmpede de forskellige protestantiske Anskuelse om Magten, indtil den calvinske fik endelig Overhaand. Det ansaas for et baade fornemt og lærd Universitet. Fra Erasmus af Rotterdams Tid stod Kendskabet til de klassiske Sprog højt, og det stod i nær videnskabelig Forbindelse med protestantiske Kredse i Frankrig, navnlig med Universitetet i Saumur. Det juridiske og medicinske Studium dreves indgaaende, og navnlig det første af disse Fag tiltrak Adelsmændene, mens deres Præceptorer ofte dyrkede det sidste; dog hedder det ogsaa om Jørgen Lykke, at han opholdt sig i Basel »for Medicinens Skyld«, mens det om Christian Friis til Borreby siges, at han der i 1576 »laudabiliter profecit cum in lingua latina, tum in religione«. Henrik Holck nævner alle de historiske Forfattere, han gennem-

pløjede under sit Ophold i Basel, og Sivert Grubbe studerede hos den gammeldags Humanist Professor Grynæus. Ialt var der immatrikuleret 82 danske Adelsmænd i Basel, jævnt fordelt i hele Perioden, dog her som i Tyskland noget færre i Trediveaarskrigens Tid.

Universitetet i Genève var grundlagt af Calvin i 1559 som et Led i hans reformatoriske Virksomhed, og det lededes hele det 16. Aarhundrede igennem af den gamle Reformator Beza. Under Religionskrigene i Frankrig flygtede en Mængde Huguenotter til Byen, hvor de blev gæstfrit modtaget, og de prægede dens Sprog og Sæder, forøgede dens Rigdom og bidrog til at gøre den til et Kulturcentrum, foruden at være det religiøse Centrum for Calvinisterne. Henimod Slutningen af 16. Aarhundrede blev Antallet af tyske og nordiske Studenter, der søgte dertil, stadig større. Ialt kender vi Navnene paa 84 danske Adelsmænd, der har studeret i Genève. De er dels indskrevet i Rektorbogen, dels i Matriklen over principes, comites et nobiles, dels ved vi andetstedsfra, at de har gjort Studieophold i Byen, maaske uden at have været immatrikuleret¹.

Skønt Universitetet ogsaa efter Bezas Tid dreves i orthodox calvinsk Aand af de tre theologiske Professorer: Diodati, Tronchin og Turretin, modtog de dog med Venlighed ogsaa de lutherske Studenter; navnlig Diodati nævnes flere Gange med Ærbødighed af de Danske, og Henrik Lindenov boede i 1638 et halvt Aar i hans Hus. Foruden Theologien stod Juraen, som bl. a. doceredes i private Forelæsninger med særligt Henblik paa udenlandske Adelsmænd, og de

¹ C. F. Bricka giver i Pers. Tidsskr. Bd. IV 331 en Fortegnelse over de Nordboer, der var indskrevet i Rektorbogen i Genève 1559—1800, og giver tillige den Oplysning, at Studenterne indskrev deres Navne i Rektorbogen, idet de derved lovede at holde Universitetets Love. Da mange ikke vilde underkaste sig denne Skik, erstatter Rektorbogen ikke fuldt ud Matriklen. Bricka bemærker endvidere, at Besøget fra Danmark standsede næsten helt fra det 17. Aarhundredes Begyndelse, men skønt Rektorbogen tyder paa dette, viser Principes-Matriklen, at det i hvert Fald for Adelsmændenes Vedkommende langtfra var Tilfældet.

humanistiske Studier højt ved Universitetet, men mere end alt andet var det den gode Lejlighed til at lære Fransk og Italiensk, der drog de danske Adelsmænd til Byen. Vel var det ikke allevegne det reneste Fransk, der taltes. En tysk Student, Jacob Lamperberg, skriver misfornøjet, at den største Del af Studenterne taler Tysk, de andre savoyisk eller »lingua gavotica« (Alpeboernes Sprog), og han skildrer Vanskeligheden ved at faa de rigtige Franskmænd i Tale, »Das französische könnte ich nur üben, wenn ich einen noch einmal so theuern Tisch nehmen wollte. In meinem Hospiz sind zwar einige Franzosen, aber sie ziehen vor für sich zu speisen«¹. De danske Adelsmænd har da sikkert haft private Sproglærere, og desuden var der i Kirkerne rig Lejlighed til at høre baade Fransk og Italiensk; i det første Sprog prædikedes der hver Dag, i det andet engang om Ugen. Ogsaa adelige Exercitier dreves meget; Brødrene Parsberg nævner bl. a. Navnet paa en berømt Ridelærer, Fiobenius, hos hvem de tog Undervisning i tre Maaneder.

Sivert Grubbe opholdt sig i 1580erne i længere Tid i Genève, og hans Beretning giver et godt Indblik i Forholdene i Byen og i hans egne Studier². Han kom fra Basel, og Grynæus havde givet ham en anbefaling med til Beza, saa han fik en god Modtagelse, og Beza skaffede ham en Bolig lige overfor sit eget Hus hos en Datter af den berømte Bogtrykker Robert Stephanus. Han traf mange lærde Mænd, hvis Navne han omhyggeligt optegner. Han kastede sig i sine Studier særlig over de klassiske Fag, hørte Forelæsninger over Aristoteles' Organon, Ciceros Taler og Virgil. Samtidig dyrkede han Juraen, baade Romerretten og den genfiske Civilret, og endelig hørte han Beza læse over Johannes' Evangelium og fulgte ligeledes den anden theologiske Professor La Faye's Forelæsninger. Han synes ogsaa at være gaaet til Bezas Gudstjenester, som han udtaler sin store Beundring over. Da imidlertid hans Præceptor

¹ Tholuck I, 1, S. 311.

² Uldallske Saml. 449 4to.

blev myrdet ved et Overfald, raadede Beza ham til at forlade Byen, og med Sorg forlod han, som han skrev, det Sted, »hvor jeg havde levet saa lykkeligt, og hvor den sande Religion blomstrer, og hvor der hersker en saa stor Sædelighed og Orden, og Staten er saa vel indrettet, som næppe noget andet Sted«. Han nævner med Stolthed, at Beza ved Afskeden gav ham Breve med hjem baade til hans Fader og til Niels Hemmingsen. Intet Under, at de orthodoxe Lutheranere i Danmark med en vis Ængstelse saa, at de unge Adelsmænd søgte til denne By.

Denne Ængstelse tabte sig meget i 17. Aarhundrede, og den gjorde sig aldrig gældende overfor de nederlandske Universiteter, der blev grundlagt under og lige efter Frihedskrigen, og som alle var calvinske. Da Samkvemmet mellem Nederlandene og Danmark blev bestandig livligere og inderligere, besøgte de af et overordentlig stort Antal danske Adelsmænd. De smaa Universiteter har vel kun faa Navne at opvise: i Hardervijk, der først oprettedes 1648, finder man 2, i Groningen (oprettet 1614) 10, i Utrecht (oprettet 1636) 12; Franeker (oprettet 1585) besøgte i hvert Fald af tre adelige Studenter, men da Matriklen ikke er offentliggjort, kan Antallet af indskrevne ikke angives; det har dog sikkert været ikke saa lidt større. Blandt Studenterne i Franeker var Godtfred Lindenov, der i 1602 her udgav sin bekendte Oration »De optimo vitæ genere« om Adels Pligter og Maal. Langt over alle de andre Universiteter stod Leyden, hvis Betydning for dansk Aandsliv i det 17. Aarhundrede vanskeligt kan sættes højt nok. Af unge danske Adelsmænd findes 242 indskrevet i Matriklen, jævnt fordelt i Tiden 1594—1660. Matriklen viser, at de kun i de første Aar kom dertil som ganske unge, senere var de næsten alle mellem 20 og 25 Aar, altsaa i en modnere Alder og ofte med Interesse for at faa et virkeligt Udbytte af Studierne. De lod sig indskrive som Studenter i et bestemt Fag, i Begyndelsen oftest litteræ eller artes, men snart nævner de særskilt Jura eller Politik, Historie eller Mathematik.

De humanistiske Studier holdtes stadig højt i Ære i Leyden. Baade Manderup Brahe i 1645 og Jørgen Rosenkrantz i 1654 taler om, at de tog Undervisning i Græsk. Begge disse to Mænd boede hos Georg Horn, der var professor eloquentiæ et historiarum. Henrik Lindenov og Frederik Barnewitz nævner begge Boxhorn som deres Lærer i Historie og Politik, og flere andre omtaler Maesterius som deres Lærer i Jura. Endnu et Fag tiltrak de unge Adelsmænds Opmærksomhed, nemlig Medicinen og navnlig Anatomien, der havde sit Hjemsted i Nederlandene. Chr. Gersdorff og Tønne Juel fortæller, hvorledes de var tilstede i det anatomiske Theater og med Interesse og Beundring fulgte Professorernes Demonstrationer. Chr. Gersdorff studerede ogsaa Botanik og fulgte begærligt Forelæsningerne i hortus medicus om Urternes Nytte. Naar det i Matriklen siges om mange af Adelsmændene, at de studerede Mathematik, maa dette tages i udvidet Forstand, idet det omfattede baade den egentlige Mathematik og Fortification, der studeredes theoretisk i Leyden, før de praktiske Studier foretoges ved de nederlandske Fæstninger og Lejre. Hvor grundigt Studiet af Fortification i det hele taget paa denne Tid var, fremgaar af Skildringen af Niels Kaas' Studier i dette Fag i Orleans¹. »Han kastede sig over Fortification d. v. s. at befæste Byer og Fæstninger, i hvilket han gjorde gode Fremskridt, saa at magister artis intet enten regulare eller irregulare kunde forelægge ham, som han ikke tegnede smukt og dygtigt, idet han tog alle Omstændigheder i Betragtning, f. Eks. Stedet og dets Beliggenhed, om det var en Slette eller en Høj, midt i Landet eller ved Havet, og Stedets Natur, om det var med fugtig Jordbund, Asfalt i Grunden, leret, sandet, gruset, svampet, dets opportunitas, om der er Bjerge i Nærheden, hvad der skal gøres, saa at en Del af en gammel Befæstning kan tjene eller en helt ny, saa at han tvinges til at ødelægge nogle faa Haver eller Hjem nær ved Muren eller overhovedet ingen. Og for at Arbejdet kunde

¹ Johannes Petri Calundanus: Ligprædiken over Niels Kaas (1637).

gaa hurtigere og mere fuldkomment, føjede han hertil Geodesia og Trigonometria, især Plantrigonometri; til Gavn for disse Studier opmaalte han ofte med største Glæde Markernes Rumforhold, Flodernes Bredde, Taarnenes, Bjergenes og Dalenes Højde, Gravenes og Brøndenens Dybde, forskellige Steders Afstand, forskellige Vinklers Kvantitet i Befæstningerne f. Eks. Polygonens, Centrums, Pandens, Skulderens eller Nakkens etc., Afstanden mellem to frontes, Forsvarsliniernes Længde etc. ved Sinus, Tangens og Secans og beregnede dem med en let Kalksten, og for at han kunde fremstille det altsammen saa meget desto kunstfærdigere paa Papiret, mente han, at han ikke burde forsømme Tegnekunsten, for ikke at fordybe mig i Omtale af Arithmetiken, til hvis Hjælp de førnævnte trænger hvert Øjeblik, og af Geometrien, som yder fundamenta og rationes for alle disse«.

De unge Adelsmænd omtaler næsten alle, at de i Leyden tillige tog Undervisning i Fransk som en Forberedelse til deres Rejse ind i Frankrig.

Her var som før nævnt Tilegnelsen af Sprog og Kultur det vigtigste Maal; derfor dreves Studierne oftest under friere Former enten ved Rideskoler f. Eks. Skolen i Angers, eller med private Sprog- og Exercitielærere. Her skal kortelig nævnes de Byer, hvor de danske Adelsmænd gjorde længere Ophold og efter Biografiernes Udtalelser drev deres Studier. Foruden Paris, der besøgte af alle, var de vigtigste Opholdssteder Loirebyerne Amboise, Blois, Jesuitterskolen i la Flèche, Saumur og Angers; desuden Poitiers, Besançon, Avignon, Lyon, Bourges, Montpellier og Sedan. Mest besøgt af alle var dog Universitetsbyen Orleans, hvor c. 231 danske Adelsmænd var indskrevne i Matriklen.¹

Dette berømte gamle Universitet, der gaar tilbage til Middelalderen, var Hovedsædet for Romerretsstudiet Nord for Alperne og besøgte derfor af en Mængde Studenter fra alle Egne af Europa. De var her, som flere andre Steder,

¹ Henny Glarbo: Danske Studerende i Orleans (Pers. Tidsskr. 8 R. IV 151 med Litteraturfortegnelse).

inddelt i Nationer, og *natio germanica*, der omfattede alle ikke-romanske Studenter, havde en privilegeret og meget selvstændig Stilling, der bl. a. sikrede dem imod at blive gjort til Part i de Kampe, deres Hjemland førte med Kongerne af Frankrig, og gav dem fri Religionsøvelse, Skattefrihed og delvis egen Retspleje. Dog var Forholdene under Religionskrigene undertiden saa urolige, at man ikke turde stole paa Privilegiernes Opretholdelse, og de danske Adelsmænds Besøg var derfor varierende, indtil Henrik IV's Tronbestigelse skabte rolige Forhold i Landet, og han ved Nantesediktet sikrede Protestanterne. Fra den Tid var Tilstrømningen jævn hele Perioden igennem. De danske Adelsmænd deltog ivrigt i Studenterlivet; ikke mindre end 17 af dem var Nationens Prokuratorer under deres Ophold ved Universitetet, og deres Beretninger i Prokuratorbøgerne viser, at baade Hævdelsen af Nationens Rettigheder og Ordningen af dens Fester lagde Beslag paa dem. Det er derimod vanskeligt at afgøre, hvor meget Udbytte de fik af deres juridiske Studier, men det var næppe stort, da Juraen allerede paa den Tid var paa Retur ved Universitetet. Derimod blev der ved Privatdocenter, *maîtres de tutelle*, givet Undervisning i en Række Fag: Historie, Sprog, Skrivning og Mathematik, og det synes, at de danske Adelsmænd i vid Udstrækning benyttede sig af denne Undervisning. Der fandtes bl. a. en berømt Kalliograph, der underviste de unge Germaner i at skrive latinske Bogstaver. Ganske særlig Vægt lagde de i Orleans paa deres Sprogstudier, og det franske Sprog havde Ord for i denne By og i Blois at tales renest og smukkest i hele Frankrig. De drev ogsaa ivrigt Legemsøvelser, navnlig Byens Nationalsport Boldspillet, der dyrkedes under de mest raffinerede Former.

De engelske Universiteter blev kun i ringe Omfang Studieopholdssteder for de danske Adelsmænd. Fra Oxford kender man Navnene paa en halv Snes, der studerede der i længere Tid. De lagde særlig Vægt paa at tilegne sig det

engelske Sprog, dog drev nogle ogsaa politiske Studier. Det siges¹ f. Eks. om Niels Vind, at han havde været nogen Tid i Oxford »og flittelig ladet sig informere om det Riges Tilstand.« Oxfords righoldige Bibliothek »Bibliotheca Bodleiana« beundrede de, og mange besøgte det flittigt; derimod synes de engelske Exercitiemestre ikke at have tilfredsstillet dem. Knud Skeel og hans Kammerater skrev i hvert Fald fra Oxford til London efter en fransk Fægtelærer, der kunde undervise dem.

Italien var dengang som nu Maalet for Turisterne, men det var tillige i langt højere Grad end senere et Rejsemaal for de studerende Adelsmænd. At kunne tale og skrive Italiensk hørte med til en Adelsmands Uddannelse, og det kunde kun til Gavns læres i selve Landet; dertil kom, at de adelige Exercitier her stod meget højt, navnlig Ridning og Fægtning, saa at italienske Ride- og Fægtemestre søgtes vidt om i Udlandet. Storhertugens Hof i Florens var i den Retning særlig berømt, og ikke faa danske Adelsmænd opholdt sig der i længere Tid for at nyde godt af hans Beriders Undervisning. Christian IV sendte bl. a. Wenzel Rotkirch, som han havde udset til sin Staldmester, til Storhertugen med en anbefaling, og han studerede Ridekunsten der i 1½ Aar. Med samme Formaal sendte Christian IV sin Søn, Valdemar Christian, til Hoffet i Florens og lod ham blive der i tre Maaneder.

Bortset fra Florens var det de to Universitetsbyer Siena og Padua, der blev Studiesteder for de danske Adelsmænd. I Siena var der immatrikuleret ikke mindre end 115, men der foreligger ikke mange Oplysninger om deres Ophold og Studier. Stedets smukke og sunde Beliggenhed tiltrak mange, og desuden havde Byen Ry for, at der taltes et overordentlig smukt italiensk Sprog. Det hedder om Hans Lindenov, at han opholdt sig i Siena for Sprogets Skyld »som der er bedst i ganske Italien«; Aksel og Christopher

¹ E. Monrad: Ligprædiken over Niels Vind (1648).

Juel blev der et helt Aar »formedelst det italienske Sprogs Renhed«; og om Ove Lunge fortælles, at han var der to Gange i tre Maaneder »for Luftens og Sprogets Skyld, det italienske saa vel som det spanske, som han i tre Maaneder lærte at forstaa, skrive og tale til Nødtørftighed«. ¹

Noget mere ved man om de danske Adelsmænds Ophold i Padua. ² Denne By tilhørte Venedig og nød godt af dens Rigdom og Magt; Venedig var stolt af det berømte Universitet, ydede det al mulig Beskyttelse og udviste stor Tolerance over for ikke-katholske Studenter for at drage Udlændinge til dets Læresale. Universitetet var grundlagt 1222 og havde i det 14. Aarhundrede haft en rig Blomstring; allerede dengang strømmede Udlændinge dertil, og dette fortsattes i det 16. og 17. Aarhundrede. Studenterne var inddelt i Nationer, og her som i Orleans var alle ikke-romanske Folk samlede i *natio germanica*. Det var Fiktionen om, at det tysk-romerske Kejserrige var Arving til alle de Lande, der engang havde hørt ind under Romeriget, hvortil man ogsaa regnede Danmark, men gjorde en Undtagelse med Spanien og Frankrig, der bevirkede, at alle disse Landes Studenter samledes i een Nation; det var til lige det tysk-romerske Kejserriges Magtstilling, der havde skaffet denne Nation en Række Privilegier, der gjorde Opholdet der meget behageligt for dens Medlemmer. Der forlangtes en Afgift af dem, naar de kom, men derefter var de fri for alle Skatter og Byrder under deres Ophold. Om de religiøse Spørgsmaal hedder det i Nationens Statutter ³ § XI, at Germanerne ikke maatte bære noget til Skue, der stred mod Stedets Ritus, heller ikke arbejde for noget, der stred derimod, og afholde sig fra theologiske Disputer,

¹ Chr. Hanssøn: *Ligprædiken over Ove Lunge* (1638).

² J. Ph. Tomasini: *Gymnasium Patavinum*. (Utini 1654). C. Bruun: *Johan Rhode*. (Kbh. 1893).

³ trykt i Favaro: *Atti della nazione Germanica artista nello studio di Padova I* (Venezia 1911) XXXIV.

og i § XII tilføjes der »Gudsdyrkelsen er paa den anden Side enhvers egen Sag, og den ene maa ikke udæske den anden.« Et meget tolerant Standpunkt i Modreformationens bevægede Tider. Nationen fik overlødt Sophiakirken til sine Sammenkomster og til Begravelsesplads for dem, der var indskrevet i Artist-Fakultetet, mens Legisterne havde deres Begravelsesplads i Eremitanikirken i Mantegnas Kapel.

Naturvidenskaberne havde i 16. Aarhundrede endnu større Ry end de klassiske Studier ved Universitetet i Padua, og alle Grene af Lægekunsten dyrkedes af fremragende Professorer. I 1622 tog den danske Læge Johan Rhode fast Ophold i Byen, og uden at ville modtage det Professorat, der blev ham tilbudt, drev han i næsten 40 Aar sin videnskabelige Virksomhed ved Universitetet. Den store Anseelse, han nød, bidrog ikke lidt til at drage de danske Studenter dertil, og han tog sig af dem med Omhu og Gæstfrihed til sin Død 1659. Universitetet var delt i to Dele, hver med sin Rektor og sin Matrikel, nemlig Legisti (d. v. s. Juristerne) og Artisti (d. v. s. Theologer, Philosopher og Medicinere). De danske Adelsmænd var næsten alle indskrevet blandt Legisti, mens deres Præceptorer ofte findes blandt Artisti; i Legisternes Matrikel findes Navnene paa 132, i Artisternes paa 6 danske Adelsmænd. Legisterne har dog næppe dyrket Juraen i nævneværdig Grad; i deres Optegnelser og Biografier nævnes i hvert Fald kun to Ting, de beskæftigede sig med, nemlig Sprog og Exercitier, men de dreves ogsaa med Iver. Valdemar Christian fortæller, at det venezianske Senat havde oprettet en Rideskole i Padua for de venezianske nobiles, og det var sandsynligvis ogsaa den, de danske Adelsmænd besøgte; Biskoppen af Padua, Tomasini, omtaler som en af Exercitiemestrene her »den danske Ridder Salvator de Fabris«; det viser sig, at en Italiener af dette Navn var Fægtemester hos Christian IV fra 1601—1607, og det er sandsynligvis denne, der var kommet til Padua og maaske ogsaa bidrog sit til at drage de danske Adelsmænd til Byen. Henrik Holck skriver i 1619, at han i

Padua lærte at fægte paa Salvators Skole, hvad der næppe kan være nogen anden end denne.

Studiet af det italienske Sprog nævnes her som i Siena som Hovedformaalet for Adelsmændenes Ophold i Byen, men de mange fremmede Studenter gjorde det daglige Talesprog noget blandet og skadede Sprogstudiet. Der siges saaledes om Malte Juel, at han opholdt sig i Padua for at lære Sproget »men for de mange Tyske, som sig der opholdt og forhindrede saadant, begav han sig derfra og til Lucca, Sproget des bedre at lære.«¹ Ikke faa Danske kunde ikke taale Klimaet i Byen eller bukkede under for den Pest, der flere Gange hærgede den. Baade i Sophiakirken og Eremitanikirken findes Mindetavler over danske Adelsmænd, der ligger begravet der.

Hvis man til Slutning vilde spørge om Udbyttet af alle disse Rejser, maa Svaret blive meget svævende. Det er ofte blevet fremhævet, at det væsentlig var negativt; at Rejserne medførte en Bekostning, der oversteg den danske Adels økonomiske Evne; at de unge under det frie Rejseliv vænnedes til Løshed i Sæder, Drikfældighed og Dovenskab, og at et stort Procenttal satte Liv og Helbred til derude. Den notoriske Nedgang hos den danske Adel i Antal, Rigdom, Aands- og Legemskraft i 17. Aarhundrede synes at støtte disse Betragtninger.²

Men Udbyttet af Rejserne har sikkert ogsaa haft en positiv Side, selv om den er vanskeligere at føre Beviser for. Spørger man om de Kundskaber, Adelsmændene erhvervede sig i Udlandet, er der faa, man kan pege paa som Holger Rosenkrantz, der kom hjem som en lærd Theolog; og i Jura- og Politik ser man ingen dybere Spor af deres Studier; det er saaledes mærkeligt, at de Mænd, der i Nederlandene havde beundret Borgerstyret og i Frankrig det enevældige Kongedømmes Glans, saa lidt forstod at værdsætte den Enevælde med borgerlig Administration, som indførtes i

¹ P. Winstrup: Ligprædiken over Malte Juel (1650).

² Gustav Bang: Den gamle Adels Forfald. (Kbh. 1896.)

Danmark 1660. Derimod kan man pege paa et synligt Resultat af deres Sprogstudier. Den danske Adel i Christian IV's og Frederik III's Tid havde ypperlige Sprogkundskaber; de beherskede fuldt ud flere fremmede Sprog, saa de vandt Udlændingenes Beundring. Charles Ogier, der var i den franske Gesandts Følge ved Tronfølgeren Prins Christians Bryllup i 1634, nævner i sin Bog »Iter Danicum« Navnene paa en Række danske Adelsmænd ved Hoffet og fortsætter »der var kun een iblandt dem alle, som, fordi han var ukyndig i det franske Sprog, gik bort i Undseelse, da han havde baaret sine Retter ind, fordi han ikke kunde samtale med os. De danske Adelsmænd maa roses for deres store Kyndighed i Sprog og Dannelselse. Jeg kan bevidne, at de tre Brødre Uldfeldt, Knud, Laurits og Korfits, kunde tale seks eller syv Sprog meget godt og forstaa endnu flere.«¹ Den spanske Gesandt Grev Rebolledo, der opholdt sig i Danmark i en Aarrække, var forbauset over at træffe saa mange belæste og kundskabsrige Mænd blandt den danske Adel; ja, at man knap traf nogen Mand i en anset Stilling, som ikke nøje kendte Europas Stater, deres Regeringer og Forhold. Det var, fordi de rejste udenlands, siger han, »vore Landsmænd rejser ikke saa meget, higer mindre efter Kundskab og giver derfor mere Anledning til Latter.« Han beundrer Otto Krags Kyndighed i Spansk og siger om Joachim Gersdorff, at han kunde ti Sprog og havde et ypperligt Bibliothek med Bøger i dem alle. Ogsaa Chr. Thomesen Sehesteds Omgang satte han stor Pris paa og korresponderede med ham paa Spansk.²

Den kulturelle Forfinelse, der paa næsten alle Omraader viste sig i Danmark efter Midten af 17. Aarhundrede, turde ogsaa være forberedt og fremhjulpet ved de Indtryk, Landets Overklasse havde modtaget paa sine Rejser.

Endelig maa det ikke overses, at dengang som nu havde det at se fremmede Egne, Sæd og Skik, Natur og Kunst

¹ Charles Ogier: *Iter Danicum*, (Paris 1656) 37 f.

² E. Gigas: *Grev Bernardino di Rebolledo*. (Kbh. 1883) 34 f.

en Evne til at udvide Menneskers Horisont og til at stille det hjemlige i det rette Relief. Mon ikke noget af det samme gjorde sig gældende hos de danske Adelsmænd, der i det 16. og 17. Aarhundrede efter mange Aars Udenlandsrejse vendte hjem til Danmark, overtog deres Gaard, giftede sig og byggede Hjem eller traadte ind i Statens Embeder?
